

II. Meşrutiyet Döneminde Taşra Uleması: Kavala Müderrislerinden Hoca Behçet Efendi'nin Siyasî-Fikrî Yazıları

Provincial Ulema in the Second Constitutional Era: The Political-Intellectual Writings of Hoca Behçet Efendi, a Mudarris in Kavala

Mahmut DİLBAZ¹

Öz

Bu makale II. Meşrutiyet dönemi taşra ulemasının yeni/modern siyasî-fikrî kavramlara ve olaylara nasıl baktığını bir örnek üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 31 Mart vakasından sonra Kanun-ı Esasî'yi tadil süreçlerini hızlandırmış ve sarayın/padişahın gücünü oldukça sınırlandıran ve yeni düzenlemeler getiren bir şekilde sonuçlandırmıştı. Şeyhülislam Pirizâde Mehmed Beyefendi ise yayınladığı bir beyannâme ile yeni siyasî sistemin şeriata uygun olduğunu delilleriyle ispat etmeye çalışmış ve oluşabilecek tenkit ve muhalefet hareketlerinin önüne geçmek istemiştir (Ağustos 1909). Tam bu sırada Kavala müderrislerinden Hoca Behçet Efendi şeyhülislamın beyannâmesini destekleyen ve şerh eden, "İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir", "Uhuvvet-i İslamiye", "Maarif-i İslamiye" ve "Din ve İntibah-ı İslam" başlıklı yazılarını Tanin gazetesinde yayınlamıştır (Eylül-Aralık 1909). Böylece merkez ve taşradaki bütün ulema ve şeyhlere hitaben yayınlanan şeyhülislamın beyannâmesi taşrada mütevazı bir karşılık ve destek bulmuş oluyor. Bu çalışma Hoca Behçet'in bu yazılarını neşrederek onun fikirlerini ve yeniliklere yaklaşım tarzını biyografik malumat ve dönemsel bağlam çerçevesinde, düşünce tarihi metoduyla tasvir, tahlil ve tenkit etmektedir. Yazılar değerlendirildiğinde görülecektir ki döneminin birçok âlimi ve aydını gibi Hoca Behçet de meşrutiyet, medeniyet, terakki, maarif gibi modern ve Avrupa kaynaklı kavramları Osmanlı-İslam dünyasındaki sosyal-kültürel-ilmî-fikrî karşılıklarını derinlemesine incelemeden, dolayısıyla bu kavramların taşıdıkları problemleri üst düzeyde görmeden benimsemiş ve meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bu arada onun İslamiyet'i modernleşme teşebbüslerinin merkezine yerleştirme çabasının da altını çizmek gerekiyor. Öte yandan Hoca Behçet örneği taşra ulemasının ya da alt kesim ilmiye mensuplarının modernleşme muhalifi, statüko yanlısı olduğu, merkezle irtibatlarının zayıf olduğu şeklindeki ön kabulleri gözden geçirmemize imkân tanıyor.

Anahtar kelimeler: Taşra Uleması, Hoca Behçet, Meşrutiyet, Medeniyet, İslamiyet

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mahmut Dilbaz (Dr. Öğr. Üyesi),
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler
Fakültesi, Ankara, Türkiye
E-posta: mahmut.dilbaz@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8167-2359

Başvuru/Submitted: 06.08.2022

Kabul/Accepted: 29.11.2022

Atıf/Citation: Dilbaz, Mahmut. "II. Meşrutiyet Döneminde Taşra Uleması: Kavala Müderrislerinden Hoca Behçet Efendi'nin Siyasî-Fikrî Yazıları." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 32, 2 (2022): 557-593.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1158622>

ABSTRACT

This article aims to examine through a case how the provincial scholars of the Second Constitutional Era viewed new and modern political and intellectual concepts and events.

The Committee of Union and Progress accelerated the amendment processes of the Kanun-ı Esasi [Ottoman Constitution of 1876] after the 31 March Incident and concluded in a way that limited the power of the palace and sultan as well as brought new regulations. Meanwhile, Sheikh al-Islam Pirîzâde Mehmed Sahib Efendi tried to use proofs to show that the new political system was in compliance with the Sharia with a declaration he published in his desire to prevent any possible criticisms or opposition movements (August 1909). At the same time, Hoca Behçet Efendi, a *mudarris* [lesson teacher] in Kavala, published his articles in the newspaper *Tanin* under the titles “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir” [Islam is not an obstacle to progress or constitutionalism] “Uhuvvet-i İslamiye” [Solidarity in Islam], “Maarif-i İslamiye” [Modern Education in Islam], and “Din ve İntibah-ı İslam” [The religion and rebirth of Islam], which supported and annotated the declaration of Sheikh al-Islam (September-December 1909). Thus, the declaration that had been published to address all the ulema and sheikhs in the center and in the province found responses and support in the provinces. This study publishes these writings from Hoca Behçet as well as describes, analyzes, and critiques his ideas and approach to innovations within the framework of biographical information and a periodical context using the method of thought history. Upon evaluating the writings, Hoca Behçet will be seen like many scholars and intellectuals of his period to have adopted and attempted to justify modern and European concepts such as constitutionalism (meşrutiyet), civilization (medeniyet), progress (terakki), and modern education/science (maarif) without examining the social, cultural, scientific, or intellectual equivalents of these concepts in the Ottoman Islamic world and thus without seeing the problems these concepts involve at higher levels. In the meantime, underlining his efforts was also necessary in order to place Islam at the center of modernization attempts. However, the example of Hoca Behçet also allows for a review of the preconceptions that the provincial ulema and members of the *ilmiya* [cultured] from the lowborn people had been opposed to modernization and were pro-status quo with weak connections to the center.

Keywords: Provincial ulema, Hoca Behçet, Constitutionalism, Civilization, Islam

EXTENDED ABSTRACT

Because academic studies on the relations between the ulema and politics and between the ulema and modernization have generally ignored provinces, the attitudes of the provincial ulema toward innovations and the ideas the ulema developed are not well known. For this reason, this article aims to examine through a case how the provincial scholars of the Second Constitutional Era viewed the new, modern political and intellectual concepts and events.

The Committee of Union and Progress accelerated the amendment processes of the *Kanun-ı Esasi* [Ottoman Constitution of 1876] after the 31 March Incident and concluded in a way that limited the power of the palace and sultan as well as brought new regulations. Meanwhile, Sheikh al-Islam Pirîzâde Mehmed Efendi used proofs to try and show that the new political system was in compliance with the Sharia through a declaration he published in August 1909 in his desire to prevent any possible criticisms or opposition movements. Between September and December of 1909, Hoca Behçet Efendi, a *mudarris* [lesson teacher] in Kavala, published his articles in the newspaper *Tanin* under the titles “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir” [Islam is not an obstacle to progress or constitutionalism] “Uhuvvet-i İslamiye” [Fraternity in Islam], “Maarif-i İslamiye” [Modern Education in Islam], and “Din ve İntibah-ı İslam” [The religion and rebirth of Islam] in support of and as an annotation to the declaration of Sheikh al-Islam. This study publishes these writings from Hoca Behçet, as well as describes, analyzes, and critiques his ideas and approach to innovations within the framework of biographical

information and a periodical context using the method of thought history.

Hoca Behçet was a modest provincial *mudarris* who was involved with writers such as Kolcali Abdulaziz, the master of Enderun-ı Humayun; Hafız Mehmed Ali, the director of Beykoz İttihat ve Teavün Mektebi; and Babanzâde İsmail Hakkı, the deputy of Baghdad who had written texts to introduce and comment on Sheikh al-Islam's declaration. Thus, the declaration was published to address all the ulema and sheikhs in the center and in the provinces and found responses and support in the provinces. While subjects such as constitutionalism (*meşrutiyet*), equality (*müsavat*), and obedience (*itaat*) were emphasized in Sheikh al-Islam's declaration, which provided the religious legitimacy for the new political system, the extent was expanded a bit more in Hoca Behçet's articles, which discussed additional concepts such as civilization (*medeniyet*), progress (*terakki*), modern science and education (*maarif*), and fraternity (*uhuvvet*). Issues such as ensuring unity (*ittihad*) and fraternity (*uhuvvet*); expanding and disseminating modern science and education (*maarif*); ensuring agricultural, commercial, and industrial progress (*terakki*) that the Committee of Union and Progress addressed in the congress they had organized in Thessaloniki likely became influential with regard to Hoca Behçet's attitudes as he published his writings.

Hoca Behçet's basic ideas and approach to these new and modern concepts largely overlapped with the views of other scholars and intellectuals of the period. In other words, the writings of this *mudarris* in Kavala exhibited an attitude relatively consistent with the course of Ottoman modernization. According to Hoca Behçet, Islam does not prevent constitutionalism, progress, civilization, or education nor the unity (*ittihad*) of Muslim and non-Muslim Ottoman citizens. However, Muslims were at the time in a backward and weak state due to reasons such as tyranny (*istibdat*), ignorance (*cehalet*), lack of momentum (*atalet*), hypocrisy (*nifak*), bigotry (*taassup*), and lack of an enterprising spirit. In fact, the one most liable for the current negative situations was the ousted Sultan Abdul Hamid. The Committee of Union and Progress put an end to Abdul Hamid's cruel arbitrary rule and implemented the constitutional system within the order of Islam. The Muslim vassals of the Ottoman Empire should ensure fraternity and unity among themselves, put the idea of enterprise into practice, establish cooperative societies, and spread modern education and science through schools. In these processes, the greatest duty belonged to the *Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye* [the ulema].

In his last article, Hoca Behçet focused on the importance of religion and Islam in the lives of people and societies. According to him, refusing to receive inspiration from the sacred influences of religion and viewing Islam as a reactionary movement according to contemporary civilization meant being ignorant of world history. This was because states such as France, Germany, and Austria had made their religion and language a fulcrum in their domestic and foreign policies. Therefore, every step to be taken in the valley of modernization that didn't consider Islam would be dehumanizing. As such, he argued that the people should take advantage of the material and spiritual benefits of religion in order to preserve the newly started

intellectual and social revolution from remaining the same and return it to its essence, to move away from political struggles and acts of discord, and to advance in the field of civilization.

Hoca Behçet, like many scholars and intellectuals of his period, should be noted to have adopted and attempted to legitimize modern and European concepts such as constitutionalism, civilization, progress, and education without examining the social-cultural equivalents of these concepts and therefore without seeing their problems at higher levels in the Ottoman-Islamic world. Underlining his effort was also necessary in order to place Islam at the center of modernization attempts. On the other hand, the example of Hoca Behçet requires one to reconsider the preconceptions that the provincial ulema and members of the *ilmiya* [cultured] from the lowborn people were opponents of modernization and were pro-status quo with weak connections to the center. The answer to the question of whether Hoca Behçet was a singular example who exhibited an attitude compatible with modernization from among the provincial scholars or a representative of many scholars will be revealed by future studies on the provincial scholars.

Giriş

Taşra ulemasının Osmanlı modernleşme teşebbüsleri karşısında takındığı tavırlara ve geliştirdiği fikirlere bir örnek üzerinden odaklanan bu makalenin cevabını aradığı birkaç sorusu var: Kavala müderrislerinden Hoca Behçet Efendi kimdir? Niçin ve nasıl siyasî muhtevalı yazılar yazma ihtiyacı hissediyor ve bunları bir başkasında değil de İstanbul'un prestijli gazetelerinden *Tanin*'de neşredebiliyor? Hoca Behçet'in II. Meşrutiyet döneminin güncel siyasî-fikrî meselelerine bakışı nasıl bir manzara arz ediyor? Merkez uleması ve dönemin aydınları ile benzeşen, kesişen ya da ayrışan yönleri var mıdır? Osmanlı modernleşmesinin ve çağdaş Türk düşüncesinin ana kavramlarından *medeniyet*, *terakki*, *meşrutiyet*, *müsavat*, *uhuvvet*, *maarif* ve *intibah-ı İslam* çerçevesinde yazdığı metinler muhteva, amaç, dil, üslup, yaklaşım, delillendirme, istikamet itibarıyla nerede duruyor? Mevcut siyasî ve fikrî yönelişlere muvafık mı, muhalif mi? Müellif ele aldığı meseleleri yeterince tasvir ve tahlil edebiliyor, çözüm yolları sunabiliyor mu, diğer bir ifadeyle metinlerin kuvvetleri/imbânları ve zaafı/ problemleri neler? Bu metinler nasıl tahlil ve tenkit edilebilir?

II. Abdülhamid devrinin ikinci yarısından, hususen 1897 tarihinden itibaren bir kısım ilmiye mensubunun muhalefetin, yani İttihat ve Terakki hareketinin yanında yer aldığı görülmektedir. Bu âlimler yazdıkları makale ve risalelerle hilafet sisteminin zayıflatılmasında ve meşrutiyet idaresinin meşrulaştırılmasında çok mühim bir rol oynar¹. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte artık neredeyse bütün ulema alenen yeni-modern siyasî-fikrî yönelişleri ve iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni savunur, bir kısmı bizzat mebus olarak siyasî sisteme dâhil olur, bir kısmı ise yazdığı makale ve risalelerle meşrutiyet sisteminin fikrî ve dinî zeminini inşa eder. 31 Mart vakasından itibaren daha fazla açığa çıkan ulemanın itibarının iyice düşmesi hadisesi karşısında ve anayasa tadili sürecinde İttihat ve Terakki'nin de hususî yönlendirmesiyle İslamiyet'in ve ilmiye sınıfının yeniliklere muhalif değil muvafık bir tutum içinde olduğunu / olması gerektiğini belirten birçok yazı ve risale yayınlanmıştır. Osmanlı-Türk modernleşme tarihi yazıcılığında merkezde bulunan ilmiye mensuplarının, yazarların faaliyetleri ve eserleri daha çok öne çıkarken taşra ulemasının bu konularda neler düşündükleri ve yaptıkları pek bilinmez. İşte Kavala müderrislerinden Hoca Behçet'in *Tanin*'de neşrettiği dört mufassal makalesi² ile tartışmalara katılmış ve Osmanlı modernleşmesinin ana kavramlarını ele almış olması mühim bir hadisedir. Hoca Behçet'in yazıları düşünce tarihi perspektifiyle ele alındığında taşra ulemasının yenilikler karşısındaki fikir ve tutumları, dönemin irtifa

1 Bu konuda iki mühim metin ve değerlendirmesi için bk. İsmail Kara, "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Önemli Bir Metin: Muhalefet Yapmak / Muhalefete Katılmak", *Dîvân İlmi Araştırmalar* 3/4 (1998), 1-25; İsmail Kara, "Ulema-Siyaset İlişkilerine Dair Metinler – II, Ey Ulema! Bizim Gibi Konuş", *Dîvân İlmi Araştırmalar* 4/7 (1999), 65-134. II. Abdülhamid döneminde hilafetin lehinde ve aleyhinde yazılmış risaleler için ayrıca bk. *Hilafet Risaleleri*, haz. İsmail Kara (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 2 cilt.

2 Hoca Behçet, "İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir", *Tanin*, 8 Ramazan 1327 / 23 Eylül 1909, 1; "Uhuvvet-i İslamiye", *Tanin*, 24 Ramazan 1327 / 9 Teşrinievvel 1909, 1; "Maarif-i İslamiye", *Tanin*, 29 Ramazan 1327 / 14 Teşrinievvel 1909, 1-2; "Din ve İntibah-ı İslam", *Tanin*, 23 Zilkade 1327 / 6 Kanunievvel 1909, 1-2.

kaydeden ana kavramlarına nasıl yaklaştığı ve değerlendirdiği mütevazı bir örnek üzerinden görülebilecektir.

Taşra ulemasının yenilikler karşısındaki tutumuna dair yapılan akademik çalışmaların sayısı çok azdır. İsmail Kara'nın Akçaabat Müftüsü Mehmet İzzet Efendi'nin meşrutiyetle alakalı risalesini neşredip değerlendiren makalesi³ ile Serhat Aslaner'in Konya ulemasının meşrutiyete yaklaşımını ele alan yüksek lisans tezi⁴ bu alanda yapılan ilk çalışmalardandır. Her iki çalışma da ulemanın yenilikler karşısındaki tavrını düşünce tarihi perspektifiyle incelemiş, Akçaabat ve Konya örneği üzerinden ulemanın dönemselsiyasî-modern yönelişlere muvafık tutumlarını ortaya koymuştur. Son dönem Üsküp ulemasını ele aldığı yüksek lisans tezinde⁵ Büşra Tamaç da Üsküp ulemasının yenilikler karşısındaki tavrına değinmiş, bir grup taşra ulemasının meşrutiyetin ilanında ve yeni sistemin meşrulaştırılmasındaki rolüne işaret etmiştir.

Bu makalede ise Kavala örneği üzerinden taşra ulemasından Hoca Behçet'in biyografisi, siyasî muhtevalı yazıları hangi bağlamda ve niçin yazdığı, yazıların muhtevaları ve temel tezleri düşünce tarihi metoduyla ele alınacak ve *Tanin*'de yayınlanan bu makalelerin çevirim yazıları ek olarak verilecektir.

Hoca Behçet'in Kimliği Üzerine

Yazılarının neşredildiği *Tanin* gazetesinde Hoca Behçet'in kimliğine dair sadece bir işaret vardır, o da “Kavala müderrislerinden” biri olduğu kayıdır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı ve İstanbul Müftülüğü Meşihat arşivleri başta olmak üzere dönemle ilgili birçok birincil kaynağa, araştırma eserine, hatırat kitabına bakmamıza rağmen şu ana kadar biyografisine dair bilgi ve belgelere ulaşamadık. “Hoca Behçet” diye meşhur, birçok gazete ve derginin mesul müdürlüğünü yapmış, Altıncı Mübadele Komisyonu memuru iken 10 Kanunievvel 1931 tarihinde vefat eden Hoca Behçet Bey'in⁶ makalelerin yazarı Hoca Behçet Efendi olma ihtimali yüksektir. Ancak bütün taramalarımıza rağmen Behçet Bey hakkında da mufassal biyografik bilgi elde edemediğimiz, dolayısıyla onun bir dönem Kavala müderrisliği yapıp yapmadığını netleştiremediğimiz için bir kesinliğe varamıyoruz. Öte yandan Behçet Bey'in bizim aradığımız Behçet Efendi olma ihtimalini güçlendiren unsurlar da var. Her şeyden önce

3 İsmail Kara, “Taşrada Meşrutiyet Ruhu Akçaabat Müftüsü Mehmet İzzet Efendi ve ‘Mir’ât-ı Meşrutiyet’ Risâlesi”, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 265-289.

4 Serhat Aslaner, *İlmiye Sınıfının II. Meşrutiyeti Algılayışı (Konya Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2006).

5 Büşra Tamaç, *Son Dönem Osmanlı Üsküp Uleması (1839-1913)* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020).

6 “Hazin Bir İrtihal”, *Milliyet*, 11 Kanunievvel 1931, 1; “Bir Arkadaşımızı Kaybettik”, *Son Posta*, 11 Kanunievvel 1931, 1; “Acı Bir Ölüm”, *Vakit*, 11 Kanunievvel 1931, 1; “Elim Bir Ziya”, *Cumhuriyet*, 11 Kanunievvel 1931, 3; “Bir Matbuat Emektarının Vefatı”, *Hakimiyet-i Milliye*, 11 Birinci Kanun 1931, 3; “Arkadaşımız Behçet'i Dün Gömdük”, *Milliyet*, 12 Kanunievvel 1931, 1; “Behçet B. Arkadaşımızı Dün Gömdük”, *Son Posta*, 12 Kanunievvel 1931, 2; “Muharrir Behçet Bey Dün Hörmet ve Sükun İçinde Ebediyete Tevdi Olundu”, *Vakit*, 12 Kanunievvel 1931, 1; “Merhum Behçet B. in Cenaze Merasimi”, *Cumhuriyet*, 12 Kanunievvel 1931, 2.

kendisi için “Hoca” sıfatının kullanılması ve “gazeteciliğe başladığı vakit ilmiye mensubu olduğu” rivayeti aradığımız Behçet Efendi olma ihtimalini güçlendiriyor. Bu konuda Abidin Daver’in tanıklığına müracaat edebiliriz:

“Hoca Behçet, gazetecilik âleminin fedakâr ve meçhul Mehmetçiklerinden biridir. (...) Hoca Behçet’i ben 1909 senesi yazında tanıdım. O zaman, Ebüzziya Tevfik Bey merhum ‘Yeni Tasvir-i Efkar’ı çıkarıyordu. Tahrir Heyeti müdürü Yunus Nadi Beydi. Ben de Meclis-i Mebusan’da zabıt kalemi müdürü olduğum halde kaçamak gazetecilik ederdim. Hoca Behçet, o zaman sakallı, sarıklı, cübbeli fakat katiiyen yobaz olmıyan altın gözlüklü zarif bir hoca idi. Ehemmiyetsiz bir maaş mukabilinde ufak tefek muhbirlik ederdi. O hiçbir zaman iyi bir muharrir olmadı; fakat her zaman çok fedakâr bir gazeteci ve çok iyi bir arkadaş oldu. Hoca Behçet, kanunların icbarı veya ruhan softa olduğu halde, zamanenin icabı sarık ve cübbeyi atmış bir adam değildir. O, memleketteki inkılâbı ilmile değil; duygusile hissederek belki on beş sene evvel kılığını, kıyafetini ruhuna ve muhitine uydurmuştu.”

Eğer Behçet Bey aradığımız Behçet Efendi ise bu şahitliğe göre, 1909 senesinin sonbaharında *Tanin*’de yayınladığı yazılardan bir müddet sonra Kavala müderrisliğini bırakıp İstanbul’a gelir, muhtemelen ilmiye teşkilatında kendisine uygun bir görev bulamadığı için meslek değiştirerek sarığıyla cübbesiyle muhbirlik/muhabirlik yapmaya başlar. Bu doğrusa Abidin Daver’in Hoca Behçet’i tanıdığını söylediği tarihte yanlıya düştüğünü, doğru tarihin 1909 değil de 1910 veya sonraki bir tarih olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü en azından 1909 senesi sonbaharında Kavala müderrisi olduğunu biliyoruz. Behçet Bey daha sonra hem Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemlerinde birçok mecmuanın mesul müdürlüğünü yapmıştır⁸. İlmiye mensubu bir zat niçin kendi mesleğini bırakarak matbuat vadisine intikal etmiş, bu arada sarığını-cübbesini

7 “Zavallı Hoca Behçet!”, *Cumhuriyet*, 14 Kanunievvel 1931, 3. Yazının yer aldığı “Hem Nalına Hem Mıhına” başlıklı köşenin sahibinin tasrih edilmemiş de Abidin Daver olduğunu biliyoruz.

Hoca Behçet Bey’in eskiden ilmiye mensubu olduğunu Vâlâ Nureddin de ifade eder: “Matbuatın bir çeyrek asırlık emektarlarından Behçet Hoca’nın vefatını teessürle haber aldık. (...) Behçet Hoca, gazeteciliğe başladığı vakit, sarıklı, cübbeli, top sakallı ve kenarı zincirli altın gözlük takan bir zat-ı âli-kadr imiş. Devirlerin tekâmüllerini takip ederek sarığını cübbesini attı; sakalını ve bıyığını kesti. Gözlüğünü modernleştirdi”. Vâ-Nû, “Behçet Hoca’nın Ölümü”, *Akşam*, 12 Kanunievvel 1931, 3.

Mahmut Yesari de vefatından birkaç yıl sonra Hoca Behçet hakkında yazdığı yazıda aynı şeyi söyler: “Matbuatın eski emektarlarından Hoca Behçet vardı. Benden eski arkadaşlar, onun sarıklı ve cübbeli halini görmüşler, biliyorlardı. Ben onu, başında Mısırî denilen soba borusu parçasına benzeyen tablalı fesle tanıdım”. Mahmut Yesari, “Son Selâm”, *Bâbüâli’den Son Selâm Mahmut Yesari’den Hatıralar*, haz. İbrahim Özen (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 276 [ilk yayını: *Yarım Ay*, 33 (15 Haziran 1936), 4-5].

8 Mesul müdürlüğünü yaptığını kesin olarak bildiğimiz mecmualar arasında *Cumhuriyet*, *Resimli Ay* ve *Yeni Gün* zikredilebilir. Feridun Osman, “Ölenlerimiz”, *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1934, 5; [Abidin Daver], “Zavallı Hoca Behçet!”, *Cumhuriyet*, 14 Kanunievvel 1931, 3.

Hoca Behçet olduğu noktasında kesin bilgi edinememekle birlikte mesul müdürlüğünü “Behçet Bey”in yaptığı diğer mecmualar şunlardır: *Ayna*, *Eski Gün*, *Fikir Yolu*, *Şiresa*, *Teceddüd*, *Unyon Kommersiyal*. Ahmet Ali Gazel, Şaban Ortak, “İkinci Meşrutiyet’ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927), *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1 (2010), 223-256.

çıkarak fes giyme ihtiyacını hissetmiştir⁹? Hiç şüphesiz ilmiyeden mülkiyeye ya da başka mesleklere geçme durumu yeni bir hadise değildir ama hususen II. Meşrutiyet'ten sonra daha da yaygınlaşmış bir olgudur. Bunun ilmiye sınıfının itibarının düşmesi ve görev alanlarının hızlıca azalması, buna bağlı olarak daha fazla siyasîleşmesi, yeni itibar ve konum arayışları içerisine girmesi gibi birçok sebebi vardır¹⁰. İلميye mensuplarının meslek değiştirmeden, sarığını-cübbesini çıkarmadan da farklı alanlarda, söz gelimi modern bürokraside, mektepte, nizamiye (laik) mahkemelerinde, matbuatta ve nihayet mecliste, siyasî firkalarda arz-ı endam etmesi az rastlanılır hadiselerden değildi. Ayrıca bu durum bir tarafla müspet diğer tarafla menfi olarak değerlendirilebilecek neticelerini görebileceğimiz medrese/ilmiye sınıfı ile modern kurumlar/bürokrasi arasındaki etkileşim ve geçişkenlikleri de gösterir. Hoca Behçet'in hikâyesinde muhtemelen bazı zaruretler ve imkânsızlıklar da büyük rol oynamıştı. Zaten matbuata tamamiyle intikal ettiğinde de onu çok zor ve sıkıntılı bir hayat karşılamıştı. *Tanin*'deki makalelerin hâricinde başka yazı denemelerinde bulunduğu varsayılsa bile Abidin Daver'in deyişle "iyi bir muharrir (yazar)" olamadığı için daha çok muhabirlik ve mesul müdürlüğü ile temayüz eden bir gazeteci olacaktı¹¹.

Behçet Bey'in aradığımız Behçet Efendi olma ihtimalini akla getiren diğer unsurlar vefatından kısa bir müddet önce Mübadele Komisyonu'nda çalışmış olması ve daha çok

9 Abidin Daver'in şahitliğine göre Hoca Behçet sarığını cübbesini gazeteciliğe başladktan bir müddet sonra, 1915'lerde çıkarmıştır. "Zavallı Hoca Behçet!", *Cumhuriyet*, 14 Kanunievvel 1931, 3.

10 İلميyenin yeni itibar arayışları konusunda daha detaylı bilgi ve yorum için bk. İsmail Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, 3. bs. (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 49-58.

11 Abidin Daver'in Hoca Behçet üzerinden "mesul müdürlük" mesleğinin zorluklarına dair altını çizdiği hususlar oldukça etkileyici ve Hoca Behçet hakkında niçin mufassal bilgiler bulamamızın da bazı gerekçelerini gösterir mahiyette: "(...) Onun imzasını, kariler, yalnız, gazetelerin son sahifesinin son sütununun sonunda görüp geçmişlerdir. Küçük ve ehemmiyetsiz bir para mukabilinde gazetenin kuytu bir köşesine sıkışan ve ekseriya karilerin gözüne bile ilişmeyen, incecik puntularla dizilmiş bu küçük ve silik isim, bir gazetenin başına yağın yıldırımlara karşı konulmuş bir paratonerdi ve bu paratoner ekseriya, başta gazetenin sahibi ve başmuharriri olmak üzere bütün bir gazetede çalışanların emniyet ve rahatı için kendini feda ederdi. Yeni kanunla bu paratonerlik vazifesinin 'neşriyat müdürü' namile tahrir müdürleri tarafından deruhde edilmesi üzerine bazı gazetelerde, bu imzanın kapının dibinden başsedire çıkması, 'müdürü mesul' denilen zavallı meslektaşlardan bütün fedakârlıklarına rağmen, nelerin esirgenmiş olduğunu gösterir. Hoca Behçet'ler, paratonerlik ederken adliye mahkemelerine, davani harplere, istiklâl mahkemelerine gittiler. Tefvikanelere, hapisanelere girip çıktılar. Sermuharrirden en genç muhbire kadar hepimize ağızımıza geleni yazardık, acısını, korkusunu, cezasını onlar çekerlerdi. Hoca Behçet'ler, matbuatın fedailer, meçhul kahramanları idiler. (...) Hoca Behçet, gazeteciliğe bu kadar merbut olduğu halde -beş altı ay evveline gelinceye kadar 'Yeni Gün' mesul müdürü- gazetecilikten hiçbir nimet görmüş değildir; bilakis bu nankör meslekten gördükleri zahmet, endişe ve hapisten ibarettir. Gazeteciliğe vakfettiği hayatını, her hangi bir dairede küçük bir memur olarak geçirseydi, hiç olmazsa ömrünün son zamanlarında tekaüt maaş alır, yahut ta dul zevcesine küçük bir maaş bırakırdı. (...) Zavallı Hoca Behçet te, talihsiz matbuat amesinden biri idi". "Zavallı Hoca Behçet!", *Cumhuriyet*, 14 Kanunievvel 1931, 3.

Türklüğe hakaret etme ithamıyla *Resimli Ay* mecmuası sorumlu müdürü Behçet Bey ve makale yazarı haklarında takibat yapılmasına dair bk. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 36/214/16, 29.12.1929. Ayrıca bk. Mehmet Fatih Uslu, *Resimli Ay Magazine (1929-1931) The Emergence of An Oppositional Focus Between Socialism and Avant-Gardism* (Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2004), 50-53.

Balkan göçmenlerinin defnedildiği Maçka Mezarlığı'nda medfun bulunmasıdır¹². Bu iki husus Selanik-Kavala bölgesinden İstanbul'a intikal ettiği ve Balkan göçmeni olduğu ihtimallerini akla getirmektedir. Yine vefat haberlerinden öğrendiğimize göre gazeteci Hoca Behçet 50 yaşlarında iken vefat etmiştir¹³. Eğer bizim aradığımız Hoca Behçet ise bu durumda onun *Tanin*'de yayınladığı makaleleri yazdığı sırada 30 yaşlarında genç bir müderris olduğu söylenebilir. Zaten 1903 tarihli son *Maarif Salnâmesi*'nde¹⁴ Kavala müderrisleri arasında Hoca Behçet'in zikredilmemesi onun II. Meşrutiyet'ten hemen önce ya da hemen sonra genç bir müderris olarak göreve başladığı tahminini güçlendirmektedir.

Hoca Behçet'in memleketi ve tahsiline dair bazı ihtimalli hükümler de verilebilir. Hoca Behçet'in memleketinin görev yaptığı Kavala ya da Balkan şehirlerinden, kasabalarından biri olması kuvvetle muhtemeldir. Zira taşrada görev yapan birçok müderris ve müftünün memleketlerinde istihdam edilmesi çok yaygın bir durumdu¹⁵. Hoca Behçet ilk eğitimini memleketinde aldıktan sonra medrese tahsilini ilerletmek için İstanbul'a gelmiş, buradaki bir hocanın rahle-i tedrisinde bulunarak icazet almış olsa gerektir. İlmiye tarikinde ilerlemek isteyen Anadolu ve Rumeli'deki birçok öğrenci için İstanbul üst ve cazip bir eğitim merkeziydi. Nitekim bir taşra uleması incelemesinde ele alınan ilmiye mensuplarının % 90'ının medrese eğitimini İstanbul'da aldıkları tespit edilmiştir¹⁶.

Makaleleri Ortaya Çıkaran Şartlar

II. Meşrutiyet'in ilanı (24 Temmuz 1908) ile birlikte birçok alanda büyük değişim ve dönüşümler, hatta alt üst oluşlar ortaya çıkmıştı: devlet otoritesinin çökmesi; matbuatın her türlü kayıttan uzaklaşması ve inanılmaz boyutlara ulaşması; her alanda cemiyetleşmenin başlaması; siyasetin mekteplere ve medreselere daha fazla girişi; askerler, memurlar, talebeler ve ulema başta olmak üzere yığınların siyasete girmesi ve çağdaş manasıyla siyasetin başlaması¹⁷... İttihat ve Terakki Cemiyeti hemen herkesin her şeye müdahale edebileceği ve sonsuz özgürlüklere sahip olabileceği algısının oluştuğu bu kargaşa ortamında doğrudan olmasa da kısa sürede duruma el koymuş, devlet idaresinin ve toplumsal hayatın en güçlü aktörlerinden biri olmuştu. Bununla beraber iktidarı (en azından 1913'e kadar) ordu ve Babialı gibi geleneksel kurumlarla paylaşmak zorunda kalmış¹⁸ ve ilk etapta meşrutiyeti ilan eden bir padişah olarak II. Abdülhamid'in tahta

12 Hoca Behçet'in en azından doğum tarihini ve yerini, babasının ismini tespit etme ihtimalimizin bulunduğu mezar taşına Maçka Mezarlığı'nda bulunan bir kısım mezar taşlarının kitabelerini ele alan bir çalışmada maalesef rastlayamadık. Yüksel Doster, *Maçka (Şeyh) Mezarlığı* (Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1964-1965).

13 "Acı Bir Ölüm", *Vakit*, 11 Kanunievvel 1931, 1.

14 *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 6 (1321/1903), 523. Vilayet salnâmesinde medrese hocalarının ismi zikredilmediği için Selanik'in son vilayet salnâmesinde (1907) Hoca Behçet ismine rastlayamadık. Kavala kazasına dair umumî bilgi için bkz. *Selanik Vilayeti Salnâmesi*, 20 (1325/1907), 424-434.

15 Tamaç, *Son Dönem Osmanlı Üsküp Uleması (1839-1913)*, 52.

16 Tamaç, *Son Dönem Osmanlı Üsküp Uleması (1839-1913)*, 55-56.

17 Ali Birinci, "Siyasîleşmenin İlk Devresi (24 Temmuz 1908-11 Haziran 1913)", *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasî ve Fikrî Ahvâli* içinde (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001), 131, 151.

18 Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çev. Nuran Yavuz, 12. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019), 18.

kalmasına ses çıkaramamış, ancak ondan kurtulmanın yollarını aramıştı. Aradığı fırsatı 31 Mart vakasında (13-24 Nisan 1909) bulan İttihat ve Terakki isyanı kanlı bir şekilde bastırılmış, ulemanın da yardımıyla II. Abdülhamid'i tahttan indirmiş, devam eden Kanun-ı Esasî tadil süreçlerini sarayın/padişahın/hilafetin etkisini, gücünü ortadan kaldıracak ve birçok alanda yeni düzenlemeler getirecek boyutlara taşımıştır¹⁹. Bu süreçlerde dinî-siyasî-fikrî muhtevalı tenkitleri, muhalefet hareketlerini etkisiz hale getirmek, meşruiyeti ve toplumsal katılımı / mobilizasyonu sağlamak noktasında İslamcılarının ve onların mühim bir cüzünü teşkil eden ilmiye mensuplarının desteğine çok daha fazla ihtiyaç duymuştu. Tam bu noktada, 21 Ağustos 1909 tarihli Kanun-ı Esasî tadilinden birkaç gün sonra neşredilen şeyhülislam Pirizâde Mehmed Sahib Beyefendi'nin beyannâmesi İttihatçılara aradıkları desteği ve dinî meşruiyeti fazlasıyla sunmuştu²⁰. Başta Osmanlı olmak üzere bütün İslam coğrafyasındaki âlimlere ve şeyhlere hitaben yazılan, bu arada bütün tenkit ve muhalefet hareketlerine de cevap veren, meşrutiyet sistemini naslar aracılığı ile temellendiren, savunan bu metin kısa süre içerisinde Arapça ve Farsça olarak da yayınlanmıştır²¹. *Tanin*'de yer alan bir habere göre²² Fransızca bir çevirisi *Le Figaro*'da da yayınlanan bu beyannâmeyi destekleyen ve şerh eden metinler arasında Enderun-ı Hümayun muallimi Kolcalı Abdülaziz'in ve Beykoz İttihat ve Teavün Mektebi müdürü Hafız Mehmed Ali'nin risaleleri²³ ile Bağdat mebusu ve *Tanin* yazarı Babanzâde İsmail Hakkı'nın yazıları²⁴ zikredilebilir.

- 19 Kanun-ı Esasî tadil süreçlerine dair bk. M. Akif Aydın, "Kanun-ı Esasî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 330; Ali Adem Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı* (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 84-216.
- 20 Şeyhülislam Pirizâde Mehmed Sahib, "Makam-ı Celil-i Meşihat-ı İslamiye'den Bilumüm Nâib ve Müftülerle Kâffe-i Bilâd-ı İslamiye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tasîr ve İrsâl Kılınan Beyannâmedir", *Tanin*, 7 Şaban 1327 / 23 Ağustos 1909, 2; *Sirat-ı Müstakim*, 2/51 (10 Şaban 1327 / 26 Ağustos 1909), 385-387.
- 21 Beyannâmenin değerlendirmesi için bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri 1 Hilafet ve Meşrutiyet*, 40-42; Yörük, *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*, 217-230.
"Makam-ı Meşihat-ı İslamiye'den bilumüm nâib ve müftüler ile kâffe-i bilâd-ı İslamiye ulema ve meşâyihine hitaben tasîr ve irsâl kılınan beyannâme taraf-ı sadaretten verilen emir üzerine Beyrut, Halep, Suriye vilayetleriyle Kudüs mutasarrıflığına lisan-ı Arabî'ye tercüme ve tab edilerek bilumum kurâ ve kasabât ahalisine tevzî edilmek üzere bulunduğu Arapça gazetelerde okunmuştur" haberi için bk. *Tanin*, 8 Şaban 1327 / 24 Ağustos 1909, 2. Farsçaya da tercüme edildiği bilgisine dair bk. Babanzâde İsmail Hakkı, "İslamiyet ve Siyasyât 2", *Tanin*, 10 Şaban 1327 / 26 Ağustos 1909, 1.
- 22 "Paris'te neşr olunan 'Figaro' gazetesi son nüshasında taraf-ı Meşihat-ı İslamiye'den geçende bilcümle vilâyât-ı şâhâne memurîn-i şer'iyesine gönderilmiş olan beyannâme-i mahsusun suret-i mütercemesini derc eylediği sırada bâlâsına 'Bu beyannâme ahkâm-ı Kur'aniye'ye tamamen muvafik bulunan idare-i meşrutiyetin şâyân-ı dikkat bir vesika-i meşruiyettir. Mündericât-ı vecizesi devr-i Peygamberî'den beri âlem-i İslamiyet'te kuvve-i hükümetin neden ibaret olduğu, ve muhtelif zamanlarda muhtelif hükümetlerde kaide-i intihâbın nasıl tevessu' eylediği ve hakk-ı hakimiyetin esasen ahaliye ait olduğu gibi mevâdd-i mühimmeden müteşekkildir" fıkrasını yazmıştır". *Tanin*, 8 Ramazan 1327 / 23 Eylül 1909, 2.
- 23 Kolcalı Abdülaziz, *İslamiyet ve İttihad-ı Anâsir ve Adalet, Mûsavat, Meşrutiyet, Hakimiyet-i Milliye, Gayrimüslimlerin Hukuku ve Beyannâme-i Şeyhülislam* (İstanbul: Matbaa-i Kader, 1327); Hafız Mehmed Ali, *Şeriat İsteriz Diyenlere Kılağuz Yahut Şeyhülislam Efendimizin Ümmet-i Muhammed'e Vaazı* (Dersaadet: Şems Matbaası, 1326/1328).
- 24 Babanzâde İsmail Hakkı, "İslamiyet ve Siyasyât", *Tanin*, 9 Şaban 1327 / 25 Ağustos 1909, 1; aynı yazar, "İslamiyet ve Siyasyât 2", *Tanin*, 10 Şaban 1327 / 26 Ağustos 1909, 1. Babanzâde'nin ifadeleriyle söyleyecek olursak "(...) Bu mütalaanın iradına bizi sevk eden cihet evvelki gün *Tanin*'de münderic olan beyannâme-i meşihat-penahî oldu". "İslamiyet ve Siyasyât", 1.

Kavala müderrisi Hoca Behçet Efendi'nin *Tanin*'de yayınladığı makaleleri de bu hat üzerinde değerlendirebiliriz. Onun ifadeleriyle söyleyecek olursak:

“Şeyhülislam hazretleri tarafından neşredilen ve bütün aktâr-ı İslamiye ve âlemde bî-şüphe husule getireceği tesirât-ı mühimme-i hasene sebebiyle mücib-i şükran ve memnuniyet olan ve bi-hakkın hayat ve tarih-i İslam'da mühim, harika-nümâ bir vaka teşkil edecek olan beyannâme-i âlîde ruh ve gaye-i İslamiyet, lâzime-i adalet ve müsavat ve meşrutiyet ve medeniyet o kadar ananesiyle, o kadar veciz ve garrâ bir lisan-ı hakikatle i'lâm ediliyor ki bu delâil-i nakliye ve aklîye, bu kuvve-i mantikiye ve i'caz-kârâneye velhâsıl bütün bu hakâyika rağmen artık İslamiyet'in mâni-i terakki ve meşrutiyet add edilebilmesi için insanın nasıl bir kalp ve vicdana mâlik olabileceği tasavvur olunsun. Esasen şeyhülislam hazretleri Müslümanların muhterem bir muktedâsı olmak hasebiyle haiz buldukları kuvve-i maneviye ve mertebe-i ruhaniye nazar-ı dikkate alındığı takdirde beyannâme-i âlîdeki şer'iyet ve katiyetten şüphe edilebilir mi²⁵?”

Hoca Behçet'in makalelerini niçin, hangi zeminde ve ne tür bir motivasyonla yazıp yayınladığı şimdi biraz daha vuzuha kavuşmuş olsa gerek. Her şeyden önce taşradaki bir müderris olarak Hoca Behçet en üst amiri şeyhülislam Pirîzade'nin Müslüman âlim ve şeyhlere, ilmiye mensuplarına hitaben yayınladığı beyannâmeyi sahipleniyor ve buna kendi miktarınca destek vermiş oluyor. Böylece Babanzâde'nin ulemanın bu “veciz beyannâme”yi açıklaması ve notlandırması gerektiğine yönelik çağrısı da karşılık bulmuş oluyor²⁶. Kesin bilğimiz olmamakla birlikte bu yazılar İttihat ve Terakki merkezince ya da *Tanin* idaresince kişisel irtibatları dolayısıyla kendisine sipariş edilmiş de olabilir. Her ne olursa olsun Hoca Behçet şeyhülislamın metnine adeta bir şerh-zeyl yazıyor, bu yazıları devamlılığı ve silsileyi vurgulamak istercesine beyannâmenin ve onu destekleyen Babanzâde'nin yazılarının yayımlandığı, İttihat ve Terakki'nin yarı resmî yayın organı olan *Tanin*'de, hem de Selanik'te İttihat ve Terakki Kongresi²⁷ yapıldığı sırada neşrettiriyor. Kavala müderrisi oluşu da daireyi tamamlıyor. Şöyle ki Kavala, Jön Türk hareketinin merkezi ve meşrutiyetin sembol şehirlerinden biri olan

25 Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1. Hoca Behçet Babanzâde'nin bu minval üzere neşrettiği yazılarını da büyük bir sitayişle zikretmekten geri durmaz ve adeta kendisinin de eklemeli olduğu bu silsilenin altını çizer: “İslamiyet'in gayesi, nuhbe-i tecelliyâtı ahlak ve adalettir. Şûra-yı ümmet ise düstur-i lâ-yetegayyeridir. İslamiyet'te beyne'l-insan imtiyaz, ve mümtaziyet, sunûf ve tabakât yoktur. Bir halifeden, bir serdardan bir hakir köylüye, bir çobana kadar her fert muvacehe-i şeriat ve insaniyette müsavidir. Makalelerini her vakit amik bir meftuniyetle okuduğum Bağdat mebus-ı muhterem ve muazzezi Babanzâde İsmail Hakkı Bey 'İslamiyet ve Siyasiyât' namındaki makalesiyle bu ciheti o kendine has ve müstesna bir üslub-ı bedî' ile ne güzel, ne kadar hakikî bir surette teşrih ve tesbit etmiştir”.

26 “Suret-i mücmelede tanzim ve tahrir edilen bu eser-i bediîn erbabı tarafından şerh u tafsil ve bu suretle siyaset-i hakikiye-i İslamiye hakkında deverân eden bazı hurafâtın yâr u ağıyâr nazarında redd u ibtal olunacağından kaviyyen ümitvâr olmakla (...)”. Babanzâde İsmail Hakkı, “İslamiyet ve Siyasiyât”, 1.

27 Eylül-Ekim 1909 tarihinde toplanan bu kongre hakkında umumî bilgi için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, 2. bs. (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988), 1:28-29.

Selanik'in²⁸ mühim bir kazası. Selanik *meşrutiyet* ve irtibatlı olarak *hürriyet-müsavat-uhuvvet-adalet* kavramlarının²⁹ ve taleplerinin çok fazla öne çıktığı, Gayrimüslim nüfusun daha fazla yoğunlaştığı merkezlerden biri. İttihat ve Terakki genel merkezi hâlâ orada. Hoca Behçet böylece hem payitahtın, oradaki şeyhülislamın hem de Selanik'in, oradaki İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin ve bu arada *Tanin*'in ulaştığı her yerin, herkesin dikkatini çekmiş oluyor. Müderris olması da ayrıca manidar. 31 Mart vakası başta olmak üzere muhalefet hareketlerinde medrese talebelerinin azımsanmayacak rolleri olduğunu biliyoruz. Öte yandan bütün itibar kayıplarına rağmen müderrislerin, ilmiye mensuplarının halk ve talebeler üzerinde hâlâ güçlü bir yeri ve nüfuzu var³⁰. Burada çift taraflı bir etkilenmenin, karşılıklı bir alışverişin olduğunu da altını çizmek gerekiyor. Yani İttihatçılar kendi icraatını meşrulaştırmak için ulemayı ve onun temsil ettiği İslamiyet'i kullanıyor olsalar da ulema da bu şekilde hem kendilerine yer açmış, yeni itibar alanları kazanmış hem de kendilerinin ve İslamiyet'in taleplerine bir şekilde karşılık bulmuş oluyor.

Makalelerin Tahlil ve Tenkidi

Hoca Behçet yukarıda da ifade edildiği üzere bu yazıları İttihat ve Terakki'nin Eylül-Ekim 1909 tarihinde Selanik'te düzenlediği umumî kongre devam ederken yayınlıyor. “*İttihad* ve *uhuvvet*in temini ve takviye edilmesi, *maarifin* genişletilip yaygınlaştırılması, memleketin ziraî, ticarî, sınaî *ilerlemesinin* sağlanması” gibi kongrede ele alındığını bildiğimiz bazı başlıklar³¹ aslında Hoca Behçet'in yazılarının da muhtevasını, istikametini belirliyor, şekillendiriyor, sınırlandırıyor. *Terakki, medeniyet ve meşrutiyeti* ele aldığı ilk makalesi 23 Eylül'de, *uhuvvet* başlıklı yazısı 9 Ekim'de, *maarif* yazısı 14 Ekim'de ve *intibah-ı İslam* yazısı ise kongre bittikten sonra nispeten geç bir tarih olarak 6 Aralık'ta yayınlıyor. Hemen ifade edelim ki Kavala müderrisinin bu kavramlara yaklaşım tarzı, fikrî yapısı, temel tezleri dönemin diğer ilmiye mensupları ve aydınlarının görüşleri ile büyük ölçüde örtüşüyor. Diğer bir ifadeyle bu yazılar Osmanlı modernleşmesinin temel aksına ve seyrine muvafık bir tutum sergiliyor. Dolayısıyla dönemin diğer âlim ve aydınlarında gördüğümüz muhteva ve usule dair birçok problemi Hoca Behçet'te de görüyoruz: Karşılaşılan meselelere/kavramlara arka planlarını

28 Jön Türklerin bir ara başkenti İstanbul'dan Selanik'e taşımaya bile düşündükleri rivayeti için bk. François Geogron, “Müslüman ve Dönme Selanik”, *Selânik 1850-1918* içinde, der. Gilles Veinstein, çev. Cüneyt Akalın, 2. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2021), 134.

29 Fransız İhtilali'nin masonik umdelerinden olan bu kavramların Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı modernleşmesinin ana kavramları haline geldiğini, II. Meşrutiyet'le birlikte üzerinde bu kavramlarla birlikte “yaşasın meşrutiyet” yazısının yer aldığı bayrakların, kartpostalların, broşürlerin tedavüle girdiğini biliyoruz. Paul Dumont, François Geogron, “Devrim Selanik'te Başlar”, *Selânik 1850-1918* içinde, 297. Üzerinde “hürriyet, adalet, müsavat” yazan kahve fincanlarının yayınlığına dair bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, haz. Beşir Ayvazoğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 191.

30 Bu durumun farkında olan ve İttihatçılar gibi bunun olumsuz sonuçları olabileceğinden büyük endişe duyan Hoca Behçet'in ifadeleriyle söyleyecek olursak; “Esasen kuvve-i maneviye ve ilmiyeleri sebebiyle ulema-yı muhtereme-i diniyenin Müslümanlar üzerinde azim ve nâfiz tesirât-ı mühimme-i müstahseneleri mevcud bulunduğundan (...)”. “Uhuvvet-i İslamiye”, 1.

31 “İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Kongresi”, *Tanin*, 16 Ramazan 1327 / 1 Teşrinievvel 1909, 2.

yeterince irdelemeden, acil, pratik çözüm arayışları çerçevesinde ve “*mağlup, geri kalmış, kendinden şüphe eden, tedirgin ve savunmacı*” bir hissiyat/hâlet-i ruhiye içinde yaklaşmak ve bu yüzden paradokslara düşmek. Nazarî düzeyde tutarsızlık olarak görülebilecek, kadim-yerleşik dinî, ilmî, fikrî, siyasî anlayış ve teamüllerle çatışan hükümlere varmak. Yeni-modern kavram ve uygulamalar için nasları anlamlarını zorlayacak şekilde meşrulaştırıcı unsurlar olarak kullanmak. Batı Avrupa merkezli kavram, fikir, kurum ve uygulamaları Osmanlı’daki, İslam dünyasındaki mütekabiliyetlerini yeterince ölçmeden devreye sokmak³².

Bütün bunlar başta *medeniyet* olmak üzere Avrupa menşeli yeni kavramların³³ taşıdıkları problemleri gözden kaçırmaya ve bu kavramları tamamen müspet bir çerçevede değerlendirmeye sebep oluyordu. Hâlbuki *medeniyet* ve *terakki* fikrinin Batı Avrupa’da, hususen Fransa’da, XVIII. asrın ortalarında “aristokratik bir hayat tarzı, düzeni” manasında üretilen *civilisation* kavramından kaynaklandığını, diğer din ve millette olanların *medenîleşmek* ve *terakki etmek* için bu “evrensel, tek tip ve Avrupa merkezci” yeni hayat tarzını/düzenini taklit etmek, benimsemek zorunda olduklarını ifade ettiğini artık biliyoruz³⁴. Zaten *civilisation* karşılığı olarak 1830’lı yıllarda Türkçede üretilen *medeniyet* kelimesi ilk başta “Avrupaî hayat tarzı” anlamında kullanılmış, II. Abdülhamid dönemiyle birlikte bu kavramın içeriği daha çok modern bilim-teknoloji (*ilim-ulum, fen-fünun, marifet-maarif*), sanayi ve ticaretle doldurulmuştu³⁵. Ayrıca Tanzimat’la birlikte oryantalistler tarafından gündeme getirilen İslamiyet’in medeniyete, ilerlemeye (*terakki*), bilime (*maarif*) engel olduğu tezi Hoca Behçet’in yaşadığı yıllarda daha fazla dillendirilir olmuştu. Bu vasatta Hoca Behçet de diğer âlimler ve aydınlar gibi bu kavramların ve anlayışların kaynağını ve istikametini yeterince görememiş, irdelememiş, belki görme ve irdeleme fırsatı bulamamış, savunmacı bir pozisyonda kalmış, nihayet oryantalistik söylemleri reddediyor gözükse de benimsemek zorunda kalmıştı. Söz gelimi bu yeni, tek tip, Avrupa merkezci medeniyet anlayışını ve “geri kalmışlık” fikri çerçevesindeki oryantalistik

32 Bu konuda daha detaylı analiz ve yorumlar için bk. İsmail Kara, “Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?”, *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 11-71.

33 Akademik tarih yazıcılığımız henüz bu mühim kavramların tarihçesine dair mufassal çalışmalar ortaya koymuş değildir. Bazı istisnalar olarak “medeniyet” kavramı için bk. Tuncer Baykara, “Bir Kelime-İstilah ve Zihniyet Olarak ‘Medeniyet’in Türkiye’ye Girişi”, *Osmanlılar’da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar* içinde, Genişletilmiş 2. bs. (İzmir: Akademi Kitabevi, 1999), 15-32; meşrutiyet için bk. Kara, *İslamcılığın Siyasî Görüşleri I*; hürriyet, müsavat, uhuvvet için bk. İsmail Kara, *İslamcılığın Siyasî Görüşleri 2* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019); terakki kavramı için bk. Fulya İbanoğlu, *II. Meşrutiyet’te Terakki Fikri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2021).

34 Tahsin Görgün, *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 15-16.

35 Baykara, “Bir Kelime-İstilah ve Zihniyet Olarak ‘Medeniyet’in Türkiye’ye Girişi”, 15-32.

söylemi Hoca Behçet'in nasıl içselleştirmiş olduğunu maarif makalesinde³⁶ görebiliriz. Ona göre medeniyet âlemindeki yerimiz pek düşük, adeta hiç mesabesindedir. Batı dünyası ise her bir ilim ve fende, sanayi, iktisat ve ticarete harikalar yaratarak kemal düzeye çıkmıştır. Onlar Afrika'da, Amerika'da, Asya'da bulunan gayrimedenî insanlara medeniyet ve bilim götürürken biz medenî ihtiyaçlardan mahrum, köhne mekteplerimizde çocuklarımızı layıkıyla yetiştiremiyoruz³⁷. Onlar uçak ve zeplinler ile uçarken, gök cisimlerini ve yıldızları seyrederken, karada ve denizde yeni icatlar yaparken biz bunların hiçbirini hayal bile edemiyoruz. Yine onların elektrikleri, telgrafları, tersaneleri, mamur beldeleri, trenleri, ilim ve fen adamları, orduları, donanmaları varken bizim harabelerimiz, viranelerimiz, yoksulluğumuz ve sefaletimizden başka bir şeyimiz yoktur³⁸. Hâlbuki ilk yazısında burada büyük bir sitayişle bahsettiği Avrupa'nın görünüşte medeniyet vadisinde çok ileri gitmiş olsa bile içtimaî hayatta büyük bir düşüş yaşadığını ifade ediyor ve beşeriyeti kurtaracak, içtimaî hayatı sükûnete erdirecek usullerin ancak şarkta neşvünema bulabileceğini iddia ediyordu³⁹. Burada büyük bir kafa karışıklığının, paradoksun, acil ve pratik kaygılardan dolayı ve “mağlup, geri kalmış, kendinden şüphe eden” bir hâlet-i ruhiye içinde sağlıklı değerlendirme yapamama durumunun olduğu söylenebilir.

Öte yandan dönemselsel bir problem olarak Hoca Behçet de Avrupa kaynaklı modern bilimin (*ulum ve fûnun, maarif*) nötr bir hadise olduğunu, şeriat nazarında ilmin sınırlarının,

36 “Kemal-i ciddiyet u teessürle itirafa mecburuz ki medeniyet âlemindeki mevkimiz dün, adeta hiç menzilesindedir. Eski ve yeni dünyalar halkı: akvâm-ı fâzıla-i garbiye her şube-i ilm u fende, hîref u sanatta, iktisat ve ticarete bedîalar, harikalar icad u ihtirâ ederek vâsıl-ı ser-menzil-i kemalât olmuşlardır. Onlar, Afrika'nın rîgistan-ı bî-pâyânında; Amerika'nın muhayyirü'l-ukûl vadilerinde, Asya'nın havârik-nümâ beyâbanlarında; Okyanusya'nın vahşet-engiz sahalarında mütemekkin beşeriyet-i gayrimütemeddinede takrir u talim-i kemalât-i insaniye ederlerken bizim her türlü ihtiyacât u levâzımât-ı zarurî-i medeniyeden mahrum köhne ve esef-engiz mekteplerimizde henüz bir terbiye-i ibtidaiye-i sâlime görmüş çocuklarımız yoktur. Onlar, fennin tesirât-ı i'câz-kârânesiyle fezâ-yı muhitâtta 'airup'lanlar, 'dirijabl'larla şehper-küşâ-yı itilâ olurlarken biz şu saha-i gabrâ-yı mezellekten bir karış yükselecek bir cenahpâre-i marifetten .. onlar, ilmin nefehât-ı fûsunkârıyla âlem-i semavâtın şümûs u nücûmunu mestâne seyr u temaşa ederlerken biz henüz bir adese-i nâçiz-i ilm u irfandan .. onlar, sanatın tecelliyât-ı sâhîrânesiyle zîr-i zeminde, ka'r-ı nâyâb-ı deryada, aktâr-ı vesî-i cihanda icad-ı bedâiyi ve havârik ederlerken biz o mecmua-i nefîse-i kemalâtın henüz rüyet u tasavvurundan bile mahrumuz! Onların veleh-resân-ı ukûl ibdaât-ı lâ-yetenahî-i medeniyeleri, elektrikleri, telsiz telgrafları, lâ-yüad dârussinâaları, müessesât-ı nâfia ve ictimaiyeleri, bedâiyi-nümûn beldeleri, mamureleri, binlerce muazzam mevâkibi, karyelere varıncaya kadar binlerce kilometrelik hayret-fezâ şimendiferleri.. dâhileri, âlimleri, mütefennin ve mütebahhirleri, milyonları, milyarları, her türlü havârik-ı ilmiye ve fenniye ile mücehhez ve bevârik-feşân orduları, donanmaları; seygar kaleleri varken bizim harabelerden, harebezârlardan baştan başa sefalet ve yoksulluktan başka hiçbir şeyimiz yoktur”. Hoca Behçet, “Maarif-i İslamiye”, 2.

37 Batı Avrupa'nın Afrika, Asya ve Amerika'da gerçekleştirdiği sömürgeleştirme faaliyetlerini Hoca Behçet bu topraklara “medeniyet götürme” şeklinde anlatıyor, anlatıyor; tıpkı Batılıların yaptığı gibi...

38 Burada aynı bakış açısını yansıtan, oryantalistik söylemleri içselleştiren Ziya Paşa'nın (1829-1880) şu mısralarını hatırlayabiliriz: “Diyar-ı küfrü gezdim beldeler, kâşâneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm”.

39 “Gerçi bugün garp süllem-i refî-i medeniyette ser-efraz ise de yine bir heva-yı mesmûm-ı ictimâî içinde çırpınıyor, inliyor. Beşeriyeti kurtaracak, bütün yaralarını, dertlerini teşfiye edecek devalar; mesâil-i kâhira-i ictimaiyeye sükûn-bahş ederek zavallı beşerin hayat-ı cahimini tehvîn ve tadîl, tanzim ve idare edecek 'en sade, en nezih ve samimi' usuller, düsturlar yine şarkta keşf u ihtirâ' edilecektir”. Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

memleketinin, ortamının, dininin, ahlakının olmadığını ifade ediyor⁴⁰. Etkili bir ifadesini Âkif'in dizelerinde⁴¹ de gördüğümüz bu bakış açısı hâlâ devam etmekle beraber istikametini, üst mantığını ve dilini dinin belirlediği klasik İslam ilim anlayışı ile modern Avrupa'da din dışı bir çerçeve içerisinde ortaya çıkan yeni bilim anlayışlarının aralarındaki kategorik farklılığa, hatta zıtlıklara burada dikkat çekmek gerekiyor.

Hoca Behçet birinci yazısında hiçbir dinî metin kullanmamasına rağmen muhtemelen farklı tepkiler aldığı için sonraki yazılarında ayet ve hadis kullanımına sınırlı da olsa yer vermiş, bu metinleri meşrulaştırma araçları olarak devreye sokmak istemiştir. Ayetleri bazen Arapça ve sadece ilk birkaç kelimesini⁴² zikrederek, bazen de Türkçe tercümeleriyle vermiş, hadisleri ise tamamıyla tercüme ederek nakletmiştir. *Uhuvvet* yazısında yer verilen ayetler: “Fihakika müminler kardeşirler, bu sebepten kardeşlerinizin beynini ıslah ediniz” (Hucurat, 10). “Ud‘u ilâ sebili ... ve câdilhum” [“(Resulüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et” (Nahl, 125)].

Maarif-i İslamiye başlıklı yazısında zikir edilen ayet ve hadisler: “Tahsil-i ilm u marifet her müslim ve müslimeye farzdır” (hadis). “İnnellâhe lâ yugayyiru ...” [“Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez” (Ra‘d, 11)]. “Zemin u âsuman adaletle kâim ve dâimdir” (hadis). “Kendinize arzu ettiğiniz şeyi kardeşlerinize, vatandaşlarınıza da arzu etmekle imanın kemalini ihraz etmiş olursunuz” (hadis). “Ve teâvenû ...” [“İyilik ve takva üzere yardımlaşın” (Maide, 2)]. “Yed-i kudret u müzaheret-i ilahî cemaatle beraberdir. Tefrikaya düşen her feyzden mahrumdur. İzmihlal tefrikadadır” (hadis). “Emvâlinizin en hayırlısı hayrât u hasenâta, hemdin ve hemcinsinizin saadet u selametine masrûf olanıdır” [yanlışlıkla ayet olarak zikredilen bu metnin hadis ya da kelam-ı kibar olması muhtemeldir]. “Hel yestevî ...” [Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9)]. “Hikmet, yani *saadet-i beşeriyeyi müstelzim olan* ilm u marifet müminin gâib olmuş malıdır; nerede bulursa ahz eder” [sehven ayet olarak zikredilen bu metnin hadis olarak rivayet edildiğini biliyoruz].

Din ve İntibah-ı İslam yazısında geçen ayetler: “Ey ehl-i iman, selamet-i hali temin eden İslama kâffeten tevessül eyleyiniz” (Bakara, 208). “Benim hüdâma, yani kitap ve resule ittiba eden dalalet ve şekâvete düşmez” (Taha, 123). “Hak ile batılı karıştırmayınız ve hakkı ketm etmeyiniz” (Bakara, 42). “Nâsın müktesebât-ı seyyieleri neticesi olarak karada, denizde fesad zâhir oldu ve işledikleri fenalıkların bazı ukubâtını gördüler. Böylelikle belki meâsîden hasenâta ricat ederler” (Rum, 41).

Hoca Behçet sözlerine İslamiyet'in ilerlemeye (*terakki*) ve bir Osmanlı birliği oluşturmaya (*ittihad*) mâni olduğu şeklindeki görüşlerin yanlışlığına dikkat çekerek başlar. Ona göre İslamiyet

40 “Hâlbuki İslamiyet, ilm u fenni, marifet ve medeniyeti üssü'l-esas-ı insaniyet, bâis-i necât-ı beşeriyet telakki eder. Nazar-ı uluvv-ı şeriatta ilmin hududu, mıntıkası, memleketi yoktur”. Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

41 Alınız ilmini Garb'ın, alınız sanatını / Veriniz hem de mesainize son süratini / Çünkü kâbil değil artık yaşamak bunlarsız / Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin yalnız

42 Dönemin diğer metinlerinde de tesadüf ettiğimiz ayetlerin Arapça ibarelerinin tamamının verilmemesi hadisesi muhtemelen gazetelerin öteye beriye atılma ihtimaline karşılık kutsal metinlere gösterilen hürmetle alakalı idi.

şûra-yı ümmeti (meşrutiyet) ve *terakkiyi* emreder ve hâlihazırda bu konuyu anlatan birçok yazı yazılması gerekir. İslamiyet'i terakkiye ve meşrutiyete mâni olarak göstermek “*cahil ve müteassib*” halk üzerinde tesir icra ettiği için bu mesele “vatanın selameti/kurtuluşu” açısından çok büyük bir problem oluşturuyor. Her ne kadar 10 Temmuz İnkılabı ile Müslümanlar ve Gayrimüslimler “*adalette, müsavatta, hürriyette*” eşit haklara sahip olduklarını, dolayısıyla hakikî birer vatandaş olduklarını temin etseler de, hâlâ bu duruma dinin karşı çıktığının her defasında zikredilmesi hem *ittihada* mâni oluyor, hem de dışarıda Hristiyan kamuoyunun, içeride Gayrimüslim vatandaşların Osmanlı aleyhine tavır almalarına sebebiyet veriyor. Hâlbuki İslamiyet meşrutiyeti, müsavata ve hürriyeti emreder. Burada Hoca Behçet'i o dönemdeki kullanımları itibarıyla Fransız İhtilali'nin bir ürünü olarak tedavüle giren *müsavata* (eşitlik) ve *hürriyeti* bütün İslam tarihine teşmil etmesi noktasında merkezîleşen bir usul hatası içerisinde görüyoruz. Bilindiği üzere hem İslam hem de Osmanlı tarihinde Müslümanlarla Gayrimüslimler eşit haklara sahip değildi, elbette bu Gayrimüslimlere haksızlık yapıldığı manasına gelmiyordu. Yazarın hükmünü desteklemek için öne sürdüğü Hz. Ömer, Tarık b. Ziyad ve Fatih Sultan Mehmed örnekleri aslında Müslümanlarla Gayrimüslimlerin eşit olduklarını değil, Gayrimüslimlere din ve vicdan özgürlüğü sağlandığını gösterir⁴³.

Hoca Behçet “Uhuvvet-i İslamiye” başlıklı makalesinde Tanzimat döneminden itibaren vurgulandığı gibi Müslümanlarla Gayrimüslimler arasında sağlanması gerektiğine inanılan bir uhuvveti değil de Müslümanlar arasında olması gereken bir uhuvveti söz konusu eder⁴⁴. Bu husus son makalesinde yaptığı gibi İslamiyet'i merkeze almasıyla alakalı anlaşılabilceği gibi belki de Gayrimüslimleri hatta diğer Müslüman unsurları dışlayıcı, daha çok Türkçü politikalar uygulamaya yönelik İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne zimmî bir mesaj olarak da okunabilir. Hoca Behçet her ne kadar Hristiyan unsurların bu durumu kendi aleyhlerine bir tutum olarak değerlendirmemesi gerektiğini belirtse de vatanın kurtuluş ve bekasının ancak

43 “İslamiyet'in güya terakkiye ve bir vahdet-i hakikî-i Osmaniyeye teşkiline mâni olduğu hakkında birtakım tevizîat ve neşriyat-ı hainânede bulunularak bir taraftan Avrupa efkâr-ı umumiyesini aleyhimize çevirmeye, diğer taraftan anâsır-ı Osmaniyeye'nin 'adem-i itilaf ve ittihadına sarf-ı gayret ve melanet eylediği kemal-i esef ve teessürle anlaşılıyor. Binaenaleyh bu gibi erâcîfi red ederek İslamiyet'in şûra-yı ümmeti ve terakki ve teâlîyi âmîr ve her cihetten bâis-i fevz u saadet bir din-i muazzez, bir meslek-i âlî-i insanî olduğunu izhar için arada sırada kısa, uzun nasıl olursa olsun bazı makalelerle tebyin-i dekâyika sarf-ı itina olunmak pek münasip olacaktır. (...) bu mevzuda daima makalât-ı müfide neşrine himmet olunması selamet-i vatan nokta-i nazarından maddî manevî fevâid-i azimeyi müstelzimidir. (...) 10 Temmuz İnkılab-ı mesudunu müteakip her kışe-i vatandan ibtida Müslümanlar, tekml anâsır-ı Gayrimüslimeye âğuş-ı i'zâz ve muhadenetini açarak cümlesini sine-i vedad-ı pür-iştîyaklarına bastılar; adalette, müsavatta, hürriyette ayn-ı derece-i hukuka sahip, bütün mânasıyla hakikî birer vatandaş olduklarını velhasıl bu toprağa çapa vuran ellerin kardeş eli olduğunu kalplerinin saf ve samimî hisleriyle temin ettiler. Esasen İslamiyet âmîr-i adalet ve meşrutiyettir. Müsavat-ı beşeriyeyi, hürriyet-i mezhebiye ve vicdaniyeyi ibtida kabul ve ilan eden İslamiyet'tir. Hilalin lem'a-dâr-ı kudsiyet ve nebahet olduğu yerlerdeki milel u akvâm-ı Hristiyanîye asırlarca hukuk-ı diniye ve milliyelerine tamamen mâlik olmuşlar, ve İslamlar bu hukuka hümet ve riayet etmeyi bir vazife-i diniye ve vicdaniye bilmişlerdir. Bu, inkâr kabul etmez hakâyık-ı tarihiyedir. İşte Ömerü'l-Faruk, işte Tarık b. Ziyad, işte Fatih... Acaba Kudüs'te, Endülüs'te, Bizans'ta hangi din ve millet dıçar-ı mahv u inkıraz olmuştur?” Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

44 *Uhuvvetin* hem Müslümanlar arasında hem de Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki birliği sağlayıcı bir kavram olarak nasıl inşa edildiğine dair bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri 2*, 213-222.

Müslüman tebea arasındaki birlik ve kardeşlikle sağlanabileceğini vurgular⁴⁵.

Yazılarda dikkat çeken hususlardan biri yazarın mevcut problemlerin en büyük müsebbibi olarak sarayı ve devrik padişah II. Abdülhamid'i göstermesidir. Aslında burada şaşırılacak bir durum yok, o dönemde bütün faturaların kesildiği tek isim hal' edildikten sonra Sultan Abdülhamid olmuştur ve fakat alt rütbeli bir taşra müderrisinin Osmanlı sarayı ve bir önceki padişah/halife için kullandığı dil ve üslup bir ilmiye mensubundan beklenmeyecek kadar hayli ağır ve nefret doludur: “Bütün bu kötülüklerin kaynağı ve doğduğu yer o lanetli, kahrolasıca saray, tek sorumlusu da şimdi Akdeniz'in bir kenarında layık olduğu zillet mahallinde israf ettiği toprakların, yok ettiği vücutların, söndürdüğü ocakların acı azabıyla bir daimî korku ve ızdırap ateşi içinde yanan ve ölümden korkan, gaddar ve vahşi gözleri ölümün siyah ve ağır pençesi altında kapanarak ilahî adalet ve intikama dehşetle uğrayacak olan Abdülhamid'dir”⁴⁶. Yazının devamında “sırtlan” olarak da tavsif edilen padişah bir başka yerde milletin “tertemiz çalışma öz suyunu kanlı dişleriyle emen” bir zalim olarak gösteriliyordu⁴⁷. Hoca Behçet'e göre “Abdülhamid'in en büyük fenalığı, en azim cinayeti milleti nimet-i *maarif*ten mahrum bırakması”ydı⁴⁸. Hâlbuki bu tespit doğru değil, bugün daha iyi biliyoruz ki, II. Abdülhamid döneminde büyük bir maarif seferberliği başlatılmış, paradoksal problemler taşısa da modern eğitim / mektepleşme süreci hem sayı hem de nitelik olarak büyük mesafeler kat etmişti⁴⁹.

II. Abdülhamid portresinin tamamen karartıldığı bu yazılarda öne çıkarılan, kahramanlaştırılan unsur gayet tabii olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Yazara göre “şeriata sınımsız sarılmayı kurtuluş ve iftihar sebebi bilen ve bunu türlü eser ve delilleriyle ispat eden Genç Türkler Abdülhamid'in zalim ve keyfi idaresine son vererek Kur'an-ı Kerim'in emrettiği meşrutiyet

45 “(...) İslamlar arasında vücuda gelmesini temenni ettiğimiz ve esasen ferâiz-i diniyeden olan bu hareket-i ulvî-i vatanperverâne ve insaniyetkârânenin Gayrimüslim vatandaşlarımız tarafından sû-i telakki edilmemesini, bunun anâsır-ı Hristiyaniyeye karşı bir ameliye-î taarruziye sùretinde bir tefsir-i sakîme uğratılmamasını tekmil safvet-i kalbimle rica ederim. Bugün memleketin, Osmanlılığın melhûz, gayrimelhûz varta ve belayâdan masuniyeti, anâsır-ı İslamiye'nin tamamen yekdil ve yekvücut olmasına mütevakıf ve müftekirdir.” Hoca Behçet, “Uhuvvet-i İslamiye”, 1.

46 “Bütün bu seyyiâtın menbai, meşimesi o melûn, makhûr saray, yegâne mesûlü ise şimdi Akdeniz'in bir kenarında layık olduğu tengnâ-yı mezellekte israf ettiği toprakların, ifna eylediği vücutların, söndürdüğü ocakların azab-ı elimiyle bir ateş-i daimî-i havf u ızdırap içinde yanan, ve bir gün için o ölümden korkan gaddar ve vahşi gözleri mevîn siyah ve ağır pençesi altında kapanarak adalet ve intikam-ı İlahî'ye daha dehşetle duçar olacak olan Abdülhamiddir”. Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

47 “(...) milletin usare-i musaffâ-yı faaliyetini kanlı dişleriyle emen, cevher-i garrâ-yı kâbiliyatını söndüren Abdülhamid'in zâlim ve mecnunâne bir iradesi (...)”. Hoca Behçet, “Maarif-i İslamiye”, 1.

48 “(...) bu sırtlan keyf u sefaheti için ilm u marifeti, namus ve fazileti öldürmüş, otuz iki senelik devre-i saltanatında kan kusturduğu milletin nâsiye-i lekedâr-ı sefaletine kızıl bir damga-yı cehalet yapıştırmıştı. Abdülhamid'in en büyük fenalığı, en azim cinayeti milleti nimet-i maarıftan mahrum bırakması, seviye-i ahlak ve ismetini ihlal etmesi olmuştur”. Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

49 “En büyük başarısı da, çok sık aydınlık düşmanlığı ve yobazlıkla suçlanan birisinden hiç beklenmeyecek bir alandıydı: Maarif. Abdülhamid, imparatorluktaki okulların gelişmesi yönünde en büyük çabayı harcamış sultanlardan biriydi”. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 608.

sistemini ikame etmiştir”⁵⁰. 1908 öncesinde taşıdığı gizemli yönlerini iktidara geldiğinde kısa süre içerisinde kaybeden, ümitvar beklentileri boşa çıkaran, müstebit ve zorba padişah olarak eleştirdikleri II. Abdülhamid’den daha baskıcı bir rejim kuran, dinî mübâlâtsizliklerin artmasına sebebiyet veren, dinî ve siyasî muhalefet hareketlerinin artmasına yol açan İttihat ve Terakki’nin İslamiyet’le herhangi bir sorununun olmadığını her fırsatta dile getirilmesi ve meşrutiyet sistemini getiren yegâne güç olarak değerlendirilmesi hususen 31 Mart vakasından sonra elzem bir hal almıştı ve Hoca Behçet’in yazdıkları bu amaca da hizmet ediyordu.

Metinlerde dikkat çeken diğer bir husus medeniyet, terakki, maarif, ilerilik-gerilik, uhuvvet, ittihad gibi kavramlarla irtibatlı olarak *kuvvet* fikri etrafında döner. XIX. asırla birlikte Müslümanların gündemine giren, neredeyse tamamıyla modern-maddî çerçevede değerlendirilen bu yeni kuvvet fikrinin yansımaları Hoca Behçet’te de görürüz. Ona göre tabiattaki yegâne hâkim unsur (maddî) kuvvettir. Zayıf güçlünün sert pençesi altında cehennem hayatının sayılı ve renksiz nefeslerini tamamlayacak, böylece karanlık ve sonsuz bir uçurumun cehennem feryadına düşecektir⁵¹. Müslümanlar maarif, ticaret, sanayi gibi medenî-içtimaî alanların hepsinde bırakın Avrupa’yı kendi Gayrimüslim vatandaşlarına göre bile çok *geri* ve *güçsüz* bir konumdadır. Bunun en mühim sebepleri cehalet, atalet, nifak, dinî-ahlakî zafiyetler, zamanın ihtiyaç ve icaplarına önem vermemek, uhuvvet ve ittihadı sağlayamamaktır. Müslümanların kendi içlerinde uhuvveti ve ittihadı temin etmeleri görevi evvela Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye’ye, daha geniş bir ifade ile ulemaya düşer⁵².

Hoca Behçet’in bütün bunlarla alakalı olarak gündeme getirdiği diğer bir mevzu “teşebbüs fikri” ve “Teavün Cemiyetleri/Sandıklar” meselesidir. Onun deyişiyle Hristiyan vatandaşların varlıklarını korumak ve ilerlemek için kurdukları yardımlaşma cemiyetleri ve sandıkları Müslümanlar da kurmalıdır. Bu aynı zamanda dinin emrettiği bir şeydir. Bu yeni cemiyetler ve sandıklar marifetiyle Abdülhamid döneminde öldürülen “kuvve-i teşebbüs” ve “faaliyet-i

50 “Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye’ye her bâr temessük eylemeyi bâis-i necât u mefharet bilen ve bunu müteaddid âsar u delâil-i mebrûresiyle izhar u isbat eden Genç Türkler tarafından vatanımızda Abdülhamid’in idare-i keyfiye-i zâlimânesi yerine Furkan-ı mübinin emr u irade buyurduğu meşrutiyet-i idare ikâme olunca (...)”. Hoca Behçet, “Maarif-i İslamiye”, 1.

51 “Tabiatta hâkim-i yegâne kuvvettir. Zayıf kavînin pençe-i âhenini altında bir hayat-ı cahîmin enfâs-ı madûde-i bi-rengini ikmal ve itmandan sonra muzlim ve ebedî bir uçurumun gavn-ı duzahîsine sukût edecektir”. Hoca Behçet, “Uhuvvet-i İslamiye”, 1.

52 “Bugün heyet-i muazzama-i İslamiye’nin esbab-i inhitat-ı medenî ve ictimai vâsi ve amik bir cehl u nifak, noksanî-i asabiyet-i diniye ve ahlakıyedir. (...) icabât-ı zamana, şerait-i muhîtiyeye atf-ı ehemmiyet ederek (...)”. Hoca Behçet, “İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir”, 1.

“Binaenaleyh kuvvetli olmak (...) için İslamların (...) bir daire-i uhuvvet u ittihad dâhilinde yaşamaları (...). Müslümanlar arasında lâ-yezâl ve samimî bir uhuvvet u ittihad tesis eylemek, bundaki maksad ve meânî-i insaniyeyi kalb-i ümmete nakş edebilmek vazife-i mukaddesi cümleden evvel ‘Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye’ye terettüb ve teveccüh eder”. Hoca Behçet, “Uhuvvet-i İslamiye”, 1.

ictimaiye” de başlayacaktır⁵³. Burada Hristiyan burjuvazisinin hayat tarzının ve kurumlarının hususen Balkan coğrafyasında yaşayan Müslümanlar üzerindeki olumlu imajının etkilerini de görmekteyiz⁵⁴.

Hoca Behçet “Maarif-i İslamiye” başlıklı yazısının devamında Müslümanları terakki ettirecek, medenileştirecek, dolayısıyla *kuvvətli* olmalarını sağlayacak unsurlar arasında birinci sıraya modern mektepleri çıkarır; eski ihtişamlı dönemlere kavuşmanın, güçlü bir gelecek kurmanın medrese yoluyla değil de mektepler aracılığıyla sağlanabileceğini belirtir⁵⁵. Bir medrese hocasının nihaî çözümü medresede değil de mektepte görmesi hususen devr-i Hamidi’den itibaren yayılmaya ve yerleşmeye başlayan modern-laik fikriyatın ilmiye mensuplarını da ne kadar kuşattığını göstermektedir.

Hoca Behçet son makalesinde dinin insanların ve toplumların hayatında ne kadar hayati bir yer tuttuğunu anlatmaya çalışır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra artarak devam eden dinin hayatın bütün alanlarından dışlanma çabalarına, fikirlerine tepki gösterir: Dinin kutsal tesirlerinden feyz almaya iltifat etmeyenler ve bunu çağdaş medeniyete göre bir “irtica hareketi” (*hareket-i ric’iye*) olarak görenler son asrın siyasî ve toplumsal tarihine bir baksınlar. “Laik” Fransa’da bile hükümetin halkın dinî anane ve ihtiyaçlarına kayıtsız kalması birçok müellif tarafından eleştiriliyor. Öte yandan Fransa kendi ülkesinde laikliği uygulamaya çalışsa bile doğuda Katolikliğin tek temsilcisi gibi davranıyor. Almanya ve Avusturya da Katoliklik hissiyatıyla ve misyonuyla doludur. Her devlet sınırları dışındaki politikaları için dini ve lisanı dayanak noktası almışken Osmanlı Devleti’nin dinden ve hususen üç yüz milyonluk İslam âleminin “hilafet merkezi” olmasından, bu “ittihad-ı manevî”den istifade etmemesi düşünülebilir mi? Ortodoksluk himayesi ve mukaddes yerler meselesinin Osmanlı Devleti için ne kadar acı sonuçlar doğurduğunu biliyoruz. Şimdiye kadar yok olmadıksa bu kısmen düvel-i muazzamanın rekabetinden kısmen de “saltanat” ile “hilafet”in Osmanlı hükümdarlarında birleşmiş olmasından, dolayısıyla İslam âleminin hilafet merkezine olan bağlılığından kaynaklanmaktadır. Dinin, İslamiyet’in bu topraklarda asırlardır ne kadar hayati ve merkezî bir yer tuttuğu malumdur.

53 “Binâenaleyh anâsır-ı Hristiyanîye’nin, idare-i sâbıkadan ve hatta edvâr-ı mâziyeden hiçbir muavenet ve teşvikât ve müzaherât-ı samimiyeye mazhar olmadan beka ve teâlî-i mevcudiyetleri için tesisine cehd u ikdam ettikleri ve tekemmül ve tevsî-i muvaffakiyâtına himmet sarfından bir dem fâriğ olmadıkları cemaatler gibi bizde de intibah u terakki-i millet için taraf taraf teavün cemiyetleri ve sandıklarının vücuda getirilmesi şâyân-ı ehemmiyet mevâddan ve hatta ferâiz-i diniyedendir. (...) [Böylece] devr-i medfûun bî-nihaye mezâlim ve cinayât ile öldürmek istediği ve heman heman muvaffak olduğu fikr-i teşebbüs canlanmış, faaliyet-i ictimaiye başlamış demektir. Esasen en büyük, fakat en korkunç kusurumuz, noksanımız kuvve-i teşebbüsiyeden mahrumiyetimizdir. (...) Terakki için teşebbüs lazımdır”. Hoca Behçet, “Maarif-i İslamiye”, 2.

54 Daha detaylı bilgiler için bk. Erik J. Zürcher, *Osmanlı İmparatorluğu’ndan Atatürk Türkiye’sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*, çev. Lütfi Yalçın (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015), 172-175.

55 “Maarif-i İslamiye’nin terakkisi, nimet-i maarif u medeniyetten tekmil kardeşlerimizin nasibedâr olması, elhâsıl hayat-ı ictimaiye-i İslamiye’de bir devre-i itilâ ve küşâyiş vücuda getirilmesi için fevkalade gayretler sarfıyla ciddî ve muntazam mektepler küşad eylemeli; evlatlarımızın hayali değil, asr-ı hâzır-ı medeniyete muvafık bir surette terbiye-i fikriye ve ahlakiye ve medeniyesine sa’y etmeliyiz. İstikbalin şân u şereflerini, Osmanlılığın eski devre-i ihtişam u azametini doğuracak; evet dinimizi, insanlığımızı ilâ, vatanımızın kudret-i müstakbelesini istikmal ve temin edecek yalnız mektepler, ibtidâî mektepleri, köy mektepleridir”. Hoca Behçet, “Maarif-i İslamiye”, 2.

Dini dikkate almadan modernleşme vadisinde atılacak her çığgın adım bizi insanlıktan dışarı atacaktır. Batı dünyasının tarihi dinin nüfuz ve hareket alanını sınırlandırmak için gösterilen birçok çabayı ihtiva eder ve fakat bunda başarılı olmak için daha kaç asır geride bırakılacaktır, tam da belli değildir. “Fikrî terakki” süreci henüz başlangıç aşamasında olan, “atalet” uykusundan yeni yeni uyanmaya başlayan İslam toplumlarını ikaz etmek, “ictimâî inkılabımız”ı şekil ve zahirden esasa ve öze döndürmek, etrafımızı kuşatan siyasî mücadelelerden ümmeti korumak için şeriatın bize bahsettiği maddî-manevî faydalardan istifade etmek dinimizin ve vatanımızın bize yüklediği sorumluluklardandır. II. Meşrutiyet’e kadar Abdülhamid’in istibdat yönetimi ile üzeri örtülen dinî emir ve hükümleri yeni yeni uyanmaya başlayan ümmetin önüne getirerek fikrî ve medenî yeniliklerimize / modernleşme teşebbüslerimize sağlam bir set çeken batıl fikirlerden Müslümanların zihinlerini temizlememiz gerekiyor. Şimdiye kadar karşılaştığımız bütün sıkıntılar hep şeriatın ahlakî, içtimâî ve siyasî inceliklerine tutunmamamızdan kaynaklanmıştır. Artık hak ile batılı, nur ile karanlığı ayırt etme vakti gelmiştir⁵⁶.

Uzunca tasvir ettiğimiz bu son makalesinde Hoca Behçet aslında din/İslamiyet merkezde olmadan Osmanlı modernleşmesinin yoluna sağlıklı bir şekilde devam edemeyeceğini vurgulamak istiyor. Bunu anlatmak için üstü kapalı da olsa dönemin siyasî merkezine, İttihat ve Terakki’ye de dokunan, onlara istikamet vermeye çalışan bir yol izliyor. Bu noktada Abdülhamid’in hilafet/İslam siyasetini akla getirecek kadar hilafete ve dine mühim bir rol biçiyor. Batı dünyasının dinle alakalı menfî süreçlerine vâkıf olması da mühim bir hadise. Aslında Hoca Behçet Batı’da dinin defterinin dürülmesi istikametinde gelişen modern-laik uygulamaların tamamen farkında ve bunun çok zor gerçekleşebileceğini düşünüyor. Bizce tıkandığı nokta ise bunlardan haberdar olmasına rağmen Batı merkezli medeniyet-bilim-terakki fikriyatı ile dinin defterinin dürülmesi hadisesi arasındaki ontolojik-kronolojik irtibatı görememesi, belki de görmek istememesidir. Öte yandan diğer yazılarında da sık sık karşılaştığımız üzere burada da faturayı tamamen Sultan Abdülhamid’e kesmesi, dinî emir ve hükümlerin onun yüzünden sağlıklı bir şekilde işletilemediğini belirtmesi, aslında Abdülhamid’in de dinle modernleşmeyi bir arada götürmek için sarf ettiği olağanüstü çabayı görmemesi, görmek istememesi metnin diğer problemleri olarak zikredilebilir.

Sonuç

Kavala müderrislerinden Hoca Behçet’in siyasî-fikrî yazıları merkezli hikâyesi II. Meşrutiyet dönemi taşra ulemasına ve siyasî-modern fikirlere dair bilgilerimizi ve yorumlarımızı genişletmeye imkân tanıyor. Her şeyden önce taşra ulemasının ya da alt kesim ilmiye mensuplarının tamamen modernleşme muhalifi ve statüko yanlısı olduğu, merkezle irtibatlarının zayıf ya da kopuk olduğu şeklindeki kabulleri gözden geçirmemiz gerekiyor.

Mütevazı bir taşra müderrisi olarak Hoca Behçet şeyhülislamın ulema ve şeyhlere hitaben yayınladığı, siyasî-fikrî-dinî muhalefeti önlemeye çalışan ve yeni siyasî sistemi meşrulaştıran

56 Hoca Behçet, “Din ve İntibah-ı İslam”, 1-2.

beyannâmesine kayıtsız kalmıyor, bunu destekleyen ve adeta şerh eden birkaç yazı kaleme alarak bunları dönemin itibarlı gazetelerinden *Tanin*'de yayımlatabiliyor. Dönemin üst düzey uleması ve aydınları gibi meşrutiyet idaresinin yanında, klasik hilafet sisteminin karşısında konumlanıyor, siyasî merkezin modernleşme teşebbüslerini destekliyor, Batı merkezli kavramları, söz gelimi *medeniyeti*, *terakkiyi*, *müsavatı*, *maarifî* Osmanlı-İslam dünyasındaki sosyal-kültürel karşılıklarını derinlemesine incelemeyen, dolayısıyla taşıdıkları problemleri üst düzeyde göremeyen benimsiyor, meşrulaştırmaya çalışıyor. Karşılaşılan bütün problemlerin faturasını ağır bir dille tenkit ettiği Sultan Abdülhamid'e kesiyor, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ise kahramanlaştırıyor. Sonunda da hususen II. Meşrutiyet'ten sonra hayatın her kademesinden dışlandığını / dışlanmak istenildiğini gördüğü dini/İslamiyet'i modernleşme teşebbüslerinin merkezine yerleştirmek istiyor.

Hoca Behçet'in yazılarının muhtevasının, dilinin, üslubunun, istikametinin bütün kuvvet ve zaaflarıyla beraber merkezdeki üst düzey ilmiye mensuplarının ve aydınların seviyesine yakın bir tablo sunduğunu da belirtmemiz gerekir. Öte yandan bu tecrübe Kavalalı her ne kadar başkente yakın olsa ve II. Meşrutiyet'in sembol şehirlerinden Selanik'in bir kazası olsa da merkezle taşra arasında hızlı ve etkili bir akışkanlığın, iletişimin yaşandığını, taşra ulemasının güncel siyasî-fikrî meselelerle ne kadar irtibatlı olduğunu gösteriyor.

Bütün bunlara rağmen Hoca Behçet'in taşra uleması arasında modernleşmeye muvafık bir tutum sergileyen tekil bir örnek mi yoksa birçok taşra ilmiye mensubunun temsilcisi mi olduğu sorusunu sormamız gerekiyor. Bu mühim sorunun cevabı biraz da taşra ulemasına dair yapılacak diğer çalışmalarla ortaya çıkacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. Çeviren Nuran Yavuz, 12. baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.
- Aydın, M. Akif. "Kanun-ı Esasî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24: 328-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Babanzâde İsmail Hakki. "İslamiyet ve Siyasiyât." *Tanin*, 9 Şaban 1927 / 25 Ağustos 1909.
- Babanzâde İsmail Hakki. "İslamiyet ve Siyasiyât 2." *Tanin*, 10 Şaban 1327 / 26 Ağustos 1909.
- Baykara, Tuncer. "Bir Kelime-İstilah ve Zihniyet Olarak 'Medeniyet'in Türkiye'ye Girişi", *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar* içinde, 15-32. Genişletilmiş 2. baskı. İzmir: Akademi Kitabevi, 1999.

- Birinci, Ali, "Siyasîleşmenin İlk Devresi (24 Temmuz 1908-11 Haziran 1913)", *Tarih Yolunda Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli* içinde, 131-152. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi*. 36/214/16, 29.12.1929.
- Daver, Abidin. "Zavallı Hoca Behçet!." *Cumhuriyet*, 14 Kanunievvel 1931.
- Doster, Yüksel. *Maçka (Şeyh) Mezarlığı*. Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1964-1965.
- Durmaz, Sayime. "Yüksek Ortaçağ'da Papa-İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsâ'nın Savaşı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2010): 93-120.
- Gazel, Ahmet Ali, Şaban Ortak. "İkinci Meşrutiyet'ten 1927 Yılına Kadar Yayın İmtiyazı Alan Gazete ve Mecmualar (1908-1927)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2010): 223-256.
- Georgon, François. "Müslüman ve Dönme Selanik", *Selanik 1850-1918* içinde, 133-150. Derleyen Gilles Veinstein. Çeviren Cüneyt Akalın. 2. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
- Georgon François. *Sultan Abdülhamid*. Çeviren Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Görgün, Tahsin. *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Hoca Behçet. "Din ve İntibah-ı İslam." *Tanin*, 23 Zilkade 1327 / 6 Kanunievvel 1909.
- Hoca Behçet. "İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir." *Tanin*, 8 Ramazan 1327 / 23 Eylül 1909.
- Hoca Behçet. "Maarif-i İslamiye." *Tanin*, 29 Ramazan 1327 / 14 Teşrinievvel 1909.
- Hoca Behçet. "Uhuvvet-i İslamiye," *Tanin*, 24 Ramazan 1327 / 9 Teşrinievvel 1909.
- Kara, İsmail. "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?", *Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* içinde, 11-71. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasî Görüşleri 1*. 3. baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Kara, İsmail. *İslamcıların Siyasî Görüşleri 2*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Osman, Feridun. "Ölenlerimiz." *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1934.
- Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, 6 (1321/1903).
- Selanik Vilayeti Salnâmesi*, 20 (1325/1907).
- Tamaç, Büşra. *Son Dönem Osmanlı Üsküp Uleması (1839-1913)*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. Hazırlayan Beşir Ayvazoğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler*. 1. Cilt. 2. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1988.
- Uslu, Mehmet Fatih. *Resimli Ay Magazine (1929-1931) The Emergence of An Oppositional Focus Between Socialism and Avant-Gardism*. Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2004.
- Vâ-Nû. "Behçet Hoca'nın Ölümü." *Akşam*, 12 Kanunievvel 1931.
- Yesari, Mahmut. "Son Selâm", *Bâbüalî'den Son Selâm Mahmut Yesari'den Hatıralar* içinde, 276-281. Hazırlayan İbrahim Özen. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.
- Yörük, Ali Adem. *II. Meşrutiyet Döneminde Hukukçuların Meşrutiyet Algısı*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Zürcher, Eric J.. *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası*. Çeviren Lütfi Yağcı. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2015.

Ekler

1. İslamiyet Mâni-i Terakki ve Meşrutiyet Değildir⁵⁷

Kavala, 3 Eylül 1325

İstibdadın yıllarca tâkat-fersâ seyl-i itisafî altında harab olan Osmanlıların nihayet bir galeyana mehib-i hamiyetle meşrutiyeti istirdad ve ilan eylemeleri üzerine, her gün bir başka şâyia-i müfterise icat etmekten, bir sürü yaraları tazelemekten haya eylemeyen bazı eşirra ve ercûfe-perdâzân tarafından İslamiyet'in güya terakkiye ve bir vahdet-i hakikî-i Osmaniye teşkiline mâni olduğu hakkında birtakım tezvîrât ve neşriyât-ı hainânede bulunularak bir taraftan Avrupa efkâr-ı umumiyesini aleyhimize çevirmeye, diğer taraftan anâsır-ı Osmaniye'nin adem-i itilaf ve ittihadına sarf-ı gayret ve melanet eylediği kemal-i esef ve teessürle anlaşılıyor. Binaen aleyh bu gibi erâcîfi red ederek İslamiyet'in şûra-yı ümmeti ve terakki ve teâlîyi âmir ve her cihetten bâis-i fevz u saadet bir din-i muazzez, bir meslek-i âli-i insanî olduğunu izhar için arada sırada kısa, uzun nasıl olursa olsun bazı makalelerle tebyin-i dekâyıka sarf-ı itina olunmak pek münasip olacaktır.

Vâkıa bu bâbda ulema-yı muhtereme-i İslamiye tarafından vâzıh ve mücez makalât-ı hakimâne neşrinden geri durulmadığı kemal-i şükran ile görülüyorsa da fakat asırlardan beri efkâr-ı umumiye-i Hristiyanîye'yi birçok müessirâtın taht-ı tazyikinde bulundurarak bir reh-i nâ-hemvâra sürükleyen bu hata-âlud telakkiyât-ı vâhiye-i muzicenin onların bünye-i dimağiyelerinden defaten imhası 'adîmü'l-ımkân olduğundan İslamiyet'e karşı beslenen efkâr-ı bâtıla-i a'sâr-dîdeyi, -bir sürü makâsıd-ı elime-i siyasiye üzerine ibtina ve tahkim kılınmış olan bu silsile-i isnadât ve şübühâtı- tedricen izale ederek âlem-i Hristiyanîyet'in muvacehe-i nefsanîyetinde yığılan tabakât-ı muzlime-i ebâtılı büsbütün ref etmek için bu mevzuda daima makalât-ı müfide neşrine himmet olunması selamet-i vatan nokta-i nazarından maddî manevî fevâid-i azimeyi müstelzimidir.

İslamiyet'i mâni-i terakki ve meşrutiyet add u telakki eylemek bir bühtan-ı sarîh, mahz-ı adavet olmakla beraber cahil ve müteassıb halk üzerinde sû-i tesirât icra eylemekten hâlî kalmıyor. Lâkin meâlîyât-ı diniye ve insaniyeden bî-nasib olan, vicdanlarında bir hiss-i namus ve fazilet duymayan, İslamiyet'i âbâ vü ecdadından mevrus bir taassub-ı akurâne ile mülevves ellerinde bâzice-i âmâl u hülya eden haşerât, bizce malum olan makâsıd-ı redîe ve müteaffinelerine mebni hakâyık-ı âliye-yi tağlitte elbette temerrüd ederler. Nur ile zulmet birleşemez. Böyle birtakım tasniât ve müfteriyâtın validi, ebâtıl-ı kadimenin mürevvic u nâşiri olanların kalp ve dimağları mahkum-ı sefalettir.

10 Temmuz İnkılab-ı mesudunu müteakip her kûşe-i vatandan ibtida Müslümanlar, tekmil anâsır-ı Gayrimüslimeye âğuş-ı i'zâz ve muhâdenetini açarak cümlesini sine-i vedâd-ı pür-iştîyaklarına bastılar; adalette, müsavatta, hürriyette ayn-ı derece-i hukuka sahip, bütün mânasıyla hakikî birer vatandaş olduklarını velhâsıl bu toprağa çapa vuran ellerin kardeş eli olduğunu kalplerinin saf ve samimî hisleriyle temin ettiler.

57 *Tanin*, 8 Ramazan 1327 / 23 Eylül 1909, 1.

Esasen İslamiyet âmir-i adalet ve meşrutiyettir. Müsavat-ı beşeriyeyi, hürriyet-i mezhebiye ve vicdaniyeyi ibtida kabul ve ilan eden İslamiyet'tir. Hilalin lem'a-dâr-ı kudsiyet ve nebahet olduğu yerlerdeki milel u akvâm-ı Hristiyanıye asırlarca hukuk-ı diniye ve milliyelerine tamamen mâlik olmuşlar, ve İslamlar bu hukuka hürmet ve riayet etmeyi bir vazife-i diniye ve vicdaniye bilmişlerdir. Bu, inkâr kabul etmez hakâyık-ı tarihiyedir. İşte Ömerü'l-Faruk, işte Tarrık b. Ziyad, işte Fatih... Acaba Kudüs'te, Endülüs'te, Bizans'ta hangi din ve millet dâçar-ı mahv u inkıraz olmuştur?

Anâsır-ı Gayrimüslime, İslamlığın on dört asırlık bu uzun, azametli hayatında, nur-ı medeniyet ve hürriyeti söndürerek aktâr-ı İslamiye'yi bir kâbus-ı hırman altında bırakan cehl u istibdad yüzünden hayli sıkıntılara, bazı elim tecellilere maruz kalmışlardır. Fakat, ahvâl-i mesrûde hiçbir vakit ne Engizisyon, ne Salibiyûn, ne Sen Bartelmi, ne İrlanda mezâlîmi ne de Avrupa-yı merkezîyi otuz bu kadar sene kan ve ateşlere bulayan din ve mezhep mücadelât-ı hunrîzânesi kadar dehşet-engiz değildir. Mamafih cehl u istibdad sebebiyle İslamlar pek acı felaket ve belalara amaç olarak daha ziyade mutezarrır olmuşlardır.

İstanbul'da 31 Mart hadise-i meşumesini müteakip Adana'yı serâpâ müstağrak-ı hun u remâd eyleyerek kalb-i insaniyeti amik bir ye's u nefret içinde bunaltan facia, hilalin salîbe karşı bir eser-i tecavüzü değil, belki ruh-ı hürriyet ve meşrutiyete indirilmek istenilen bir darbe-i melanet, bir hareket-i menfûre-i irticaiye idi. İstibdadın kudurmuş ağzında yalnız Ermeni vatandaşlarımız değil, Genç Türkler, bu unsur-ı münevvere-i İslam da bir kanlı paçavra gibi hakikî felakete serilecekti. İrtikap edilen bir kıtal u vahşet u denâete karşı bütün âlem-i İslamiyet mecruhu'l-fuad olarak bir âvâze-i umumî-i nefret u istikrâh yağdırdı. Bu hareket-i vahşiyâneyi Hristiyanlığa, Hristiyanlara bir tecavüz gibi telakki etmek hiçbir vakit doğru değildir. Dünyada hangi din vardır ki zalimleri, katilleri himaye ve teşcî etsin? Hangi din vardır ki uhuvvet ve fazilet-i beşeriyeyi emretmesin? Bütün bu levsler, bu fenalıklar insanlara, beşere aittir. Din, zulme karşı sine-i şefkatini açar, âlâm-ı beşeriyeyi dinlettirir, zavallı insanlara ümit ve teselli verir. Eğer bu kıyâm-ı zelilâne İslamiyet'in bir tecavüz-i sarihi gibi telakki edilirse, o halde henüz bu asr-ı medeniyette şurada burada İslamlara ve bilhassa bedbaht Musevilere karşı icra edilen müsadere ve kıtallere, fikr-i insaniyet ve medeniyetle asla kâbil-i tevfiğ olmayan vicdan-sûz teaddiyâta ne denilmek lazım gelir?

Adana fecâyîinin başlıca sebebi cehalettir. Bunu başka suretle düşünmek zaittir. Bütün bu seyyiâtın menbai, meşîmesi o melûn, makhûr saray, yegâne mesulü ise şimdi Akdeniz'in bir kenarında layık olduğu tengnâ-yı mezellekte israf ettiği toprakların, ifna eylediği vücutların, söndürdüğü ocakların azab-ı elimiyle bir ateş-i daimî-i havf u ızdırıp içinde yanan, ve bir gün için o ölümden korkan gaddar ve vahşi gözleri mevtin siyah ve ağır pençesi altında kapanarak adalet ve intikam-ı İlahî'ye daha dehşetle duçar olacak olan Abdülhamid'dir. Çünkü, bu sırtlan keyf u sefaheti için ilm u marifeti, namus ve fazileti öldürmüş, otuz iki senelik devre-i saltanatında kan kusturduğu milletin nâsiye-i lekedâr-ı sefaletine kızıl bir damga-yı cehalet yapıştırmıştı. Abdülhamid'in en büyük fenalığı, en

azim cinayeti milleti nimet-i maariften mahrum bırakması, seviye-i ahlak ve ismetini ihlal eylemesi olmuştur.

Hâlbuki İslamiyet, ilm u fenni, marifet ve medeniyeti üssü'l-esas-ı insaniyet, bâis-i necât-ı beşeriyet telakki eder. Nazar-ı uluvv-ı şeriatla ilmin hududu, mıntukası, memleketi yoktur. Müslümanlar bilâ-istisna icthadât-ı ilmiye ve medeniye ile, insaniyete hizmetle mükelleftirler. Kur'an, ilme bir mevki-i mübeccel, ulema ve fudalaya bir paye-i bülemlend-şeref bahş eyler.

Araplar asırlarca cihana neşreyledikleri efkâr-ı medeniye, vücuda getirdikleri hareket-i azime-i ilmiye ile âlem-i insaniyetin alemdâr-ı mübecceli, marifet-i beşeriyenin üstad-ı hakikî-i bî-nazîri oldular. Her şube-i ilm u fende ticaret ve sınaatta kat ettikleri merâhil-i irfan şâyân-ı hayrettir. Vaktiyle Avrupa'nın muzlim ve hundâr muhîtatında cehlin dest-i bî-emanında bî-huzur olan efâdil-ı Efrenc Arapların liva-yı adalet ve medeniyeti altına akın akın koşarlardı. O vakitlerde, ki ulema-yı garbiye şeytanlarla münasebetdâr olmak iddia-yı mecnunânesiyle sihirbazlıkla pek vahşi, pek gülünç isnadât ve şübühât ile itham ve tekfir edilerek eserleri, bu güzide mahsul-i irfanları ihrak edilir, kendileri pek zalimâne, pek gaddarâne işkencelerle zindanlarda öldürülür, veya vatandan iclâ ve teb'id edilirken merâkiz-i medeniyet-i beşeriye olan Bağdat'ta, Endülüs'te medâris-i muazzama-i Arap'ta ulema ve hutaba ve felâsife-i İslamiye her diyardan fevc fevc gelen Müslim ve Gayrimüslim tullâb ve teşnegân-ı ilm u marifete tedvin-i medeniyet ve takrir-i hikemiyât ve felsefiyât eylerlerdi. Yalnız nisvân-ı mümtaze-i Arab'ın rihle-i fazl u irfanında ihrâz-ı kemalât eyleyen fudala ve ulemanın esâmî-i neşriyât ve külliyyâtı hayret-fezâ birer mecmua-i muazzama teşkil eder.

İslamiyet zulmü istibdadı redd u takbih, zaleme ve cebâbireyi telîn eder. Hakk u adl uğrunda ifna-yı hayat eden kudema-yı İslam'ın mikdarı hadden efzûndur. Acaba 10 Temmuz İnkılabı zannolunduğu gibi kansız, elemsiz, ateşsiz mi vücuda geldi? Bu inkılabın fihrist-i mesâibi pek uzun ve sûzişle olacaktır. Hürriyet istirdad edilinceye kadar öyle hanümanlar sönmüş, öyle köyler batmış, öyle kişiler israf edilmiş, öyle Müslüman kanı dökülmüştür ki tâdadı pek vicdan-güdazdır.

İslamiyet'in gayesi, nuhbe-i tecelliyâtı ahlak ve adalettir. Şûra-yı ümmet ise düstur-i lâ-yetegayyeridir. İslamiyet'te beyne'l-insan imtiyaz, ve mümtaziyet, sunûf ve tabakât yoktur. Bir halifeden, bir serdardan bir hakir köylüye, bir çobana kadar her fert muvacehe-i şeriat ve insaniyette müsavidir. Makalelerini her vakit amik bir meftuniyetle okuduğum Bağdat mebus-ı muhterem ve muazzezi Babanzâde İsmail Hakkı Bey "İslamiyet ve Siyasiyât" namındaki makalesiyle bu ciheti o kendine has ve müstesna bir üslub-ı bedî' ile ne güzel, ne kadar hakikî bir surette teşrih ve tesbit etmiştir.

Vaktiyle, silah satveti önünde boynunu büken mağlup Kudüs'e hüsvâne değil, veleh-resân-ı ukûl bir tevekkül-i ulvî-i adaletle giren; asla saraya benzemeyen makarrında hususât-ı zatiyesi için milletin naçiz bir mumunu bile yakmaktan ictinab ederek ızhar-ı hakk u adalet eyleyen; sedir-i mualla-yı hilafet ve saltanatına kuûd için rıza-yı âmmeye muntazır olan; zatından daha elyak ve adil olanı kemal-i hulûs-i kalp ile tahtgâh-ı Arab u İslamiyet'e davet eden, Endülüs

saraylarının hazâin u defâini dest-i galibiyetinde iken bir hiss-i civanmerdâne ile hepsini ümmete ithaf eyleyen; âzim-i âlem-i ebediyet olurken erkân-ı hanedanına bir iki nimtan, beş on koyundan başka servet bırakmayan; etbâ' ve rufekâ-yı mücahidînine mübarek eliyle et'ime tevzî eyleyen; yanibaşındaki müdde-i hakiriyle bir mahkemecikte bir pâ-yı hudû', hükmi hâkime serfûrû-ı bürde-i inkıyad olan halifeler, serdarlar, sultanlar böyle birçok e'âzım hep İslamiyet'in zîr-i sâye-i ulviyet ve benahtende yetişmişlerdir. Böyle meâsir-i âliye-i insaniyeye tarih-i edyân-ı beşerde pek ender tesadüf edilir. Güstav Le Bon gibi meşâhîr-i hükemâ-yı garbiye şeriat-ı İslamiye'nin azamet-i me'âliyâtı ve ihya-yı adalet ve insaniyet ve hayat ve uhuvvet ve safvet-i beşeriye emrinde vaz eylediği kavânîn-i 'âliye ve şu suretle insanlığı tarz-ı telakkisi karşısında bir sayha-i samimî-i takdir ızharından men-i nefis edemiyorlar.

Ahîran şeyhülislam hazretleri tarafından neşredilen ve bütün aktâr-ı İslamiye ve âlemde bi-şüphe husule getireceği tesirât-ı mühimme-i hasene sebebiyle mücib-i şükran ve memnuniyet olan ve bi-hakkın hayat ve tarih-i İslam'da mühim, harika-nümâ bir vaka teşkil edecek olan beyannâme-i âlîde ruh ve gaye-i İslamiyet, lâzıme-i adalet ve müsavat ve meşrutiyet ve medeniyet o kadar ananesiyle, o kadar veciz ve garrâ bir lisan-ı hakikatle ilâm ediliyor ki bu delâil-i nakliye ve aklıye, bu kuvve-i mantikiye ve i'cazkârâneye velhâsıl bütün bu hakâyika rağmen artık İslamiyet'in mâni-i terakki ve meşrutiyet add edilebilmesi için insanın nasıl bir kalp ve vicdana mâlik olabileceği tasavvur olunsun.

Esasen şeyhülislam hazretleri Müslümanların muhterem bir muktedâsı olmak hasebiyle haiz buldukları kuvve-i maneviye ve mertebe-i ruhaniye nazar-ı dikkate alındığı takdirde beyannâme-i âlîdeki şer'iyet ve katiyetten şüphe edilebilir mi?

Bugün heyet-i muazzama-i İslamiye'nin esbâb-ı inhitat-ı medenî ve ictimâîsî vâsi ve amîk bir cehl u nifak, noksanî-i asabiyet-i diniye ve ahlakıyedir. Artık kızıl bir cehlin, taassub-ı cahilânenin icra-yı ahkâm edeceği zamanlar geçti. Şimdi icabât-ı zamana, şerait-i muhîtiyeye atf-ı ehemmiyet ederek tarik-i ilm u ticarete, râh-ı ittihad ve meşverette, vadi-i adalet ve medeniyette hatve-künân-ı ictihad olmak, bize vedia-i eslaf ve ecdad olan vatanımızı mukadder olduğu menzil-i bülend-kemal sevk etmek fariza-i diniye ve vicdaniyedendir.

Evet, artık ayn-ı gaye-i ikbal u istikbale doğru tevcih-i enzâr ve idare-i harekât eyleyerek her şeyden evvel unsur-ı İslam arasında gayrikâbil-i münfek, samimî ve mebrûr bir ittihad-ı rasîn u kavîm vücuda getirilmek iktiza eder. Çünkü İslamlar ne kadar yekdiğerine bağlı kalacak olurlarsa o kadar muazzam ve müessir, o kadar müheykel ve kavîm bir kütle-i kuvvet, bir manzume-i dırâhşan-ı kudret husule getirecekler ve anâsır-ı Gayrimüslime de bundan emin ve memnun olarak birer peyk-i muşâ'sa'mız halinde cezbe-i safvet-i ittihadımıza tevdi-i kalp edebileceklerdir. Ve ancak bu suretle medeniyet-i şarkıye, müdebdeb ve mutantan bir Osmanlı medeniyeti asırların âfak-ı sengin-i muhîtiyemize yığıldığı kesif zulmet tabakalarını yırtarak olanca leme'an ve bekâretiyle tulû' edecektir.

Şark mehd-i insaniyettir. En âlî ve murassa fikirler, en bedî' ve samimî hakikatler şarkta doğmuştur. Gerçi bugün garp süllem-i refî'-i medeniyette ser-efraz ise de yine bir heva-yı

mesmûm-ı ictimai içinde çırpınıyor, inliyor. Beşeriyeti kurtaracak, bütün yaralarını, dertlerini teşfiye edecek devalar; mesâil-i kâhıra-i ictimaiyeye sükûn-bahş ederek zavallı beşerin hayat-ı cahimini tehvîn ve tadîl, tanzim ve idare edecek “en sade, en nezih ve samimî” usuller, düsturlar yine şarkta keşf u ihtirâ’ edilecektir. Şark bir zindegânî-i ebediye mazhardır. Âlem feyzini şarktan alır. Bu hakikat er geç tezahür edecektir. Şark âlemi, İslamiyet âlemi faziletin, uhuvvet ve şefkatın yurdudur. Hiç şüphe yok ki şark afitir. Ve bu güneşli mavi sema altında ilk evvel insaniyete bir “ibadet” hissiyle perestîş edilecektir.

Şariat-ı mutahhara-i İslamiye’nin mâni-i meşrutiyet ve terakki olmadığını daha kat’î ve hakikî bir surette isbat etmek, garazkârların ağzını kapatmak için elele vererek, birbirimize sarılarak, bilâ-tefrik-i cins u mezhep tekâmül vatandaşlarımıza âğuş-ı meveddet ve şefkatimizi açarak fedakârâne ve bî-nihaye bir hüsn-i niyet ve adaletle saha-i medeniyette kat’-ı mesafât eylemek lazımdır. Din u vatan-ı muazzezimizi i’lâ eylemek tâbi olduğumuz kanun-ı mübin u mukaddesin ahkâm-ı münîfesindedir.

Şunu bilmek lazımdır ki bir kanun ne kadar âli olursa olsun temessük ve tatbik edilmedikten sonra daima vesile-i intikâd olur. Çünkü kişinin ameline göre hükmolunur. Evet, kemal-i ciddiyetle itiraf edelim ki bugün efkâr-ı umumiye-i cihanın takdirât veya muahezâtı mukadderât-ı memleket üzerinde mühim bir tesir icra edecektir.

Öyle ise ileri, korkmadan, yılmadan bir âti-i mev’ûd-ı muşâ’şa’a, bir istikbal-i nevîn-i mezhebe doğru kemal-i namus ve adaletle ileri!

Kavala müderrislerinden
Hoca Behcet

2. Uhuvvet-i İslamiye⁵⁸

Kavala 17 Eylül 1325

“Filhakika müminler kardeşirler, bu sebepten kardeşlerinizin beynini ıslah ediniz... Sure-i Hucurât”⁵⁹

İslamiyet’in mâni-i terakki ve meşrutiyet olmadığı hakkında bast u temhîd-i mütalaât eylerken anâsır-ı İslamiye’nin yekdiğerine gayrikâbil-i tezelzül bir habl-i metin-i ittihad u uhuvvetle bend u girift olarak bir kütle-i kavîm u rasîn husule getirmeleri menfaat-i hakikî-i vataniye icabâtından bulunduğundan bir nebzecik bahs eylemişim. Selamet u teâlî-i vatan için şiddetle muhtaç olduğumuz ve muhafaza ve beka-yı mevcudiyetimiz nokta-i nazarından şâyân-ı dikkat ve ihmal ve müsamahası gayricaiz bir mesele-i mühimme-i ictimaiye olan bu dakîka-i mutena-behâ hakkında bir lisan-ı hakk u itidal ile ne kadar tatvîl-i mekâl edilse o derece fevâid-i azime istihsal ve temini kâbil olduğundan biraz da bu bâbda ical-e efkâr ve mütalaât eylemek istiyorum.

58 *Tanin*, Ramazan 1327 / 9 Teşrinievvel 1909, 1.

59 Hucurat, 10.

Fakat, her şeyden evvel şunu arz ederim ki: İslamlar arasında vücuda gelmesini temenni ettiğimiz ve esasen ferâiz-i diniyeden olan bu hareket-i ulvî-i vatanperverâne ve insaniyetkârânenin Gayrimüslim vatandaşlarımız tarafından sû-i telakki edilmemesini, bunun anâsır-ı Hıristiyanıye'ye karşı bir ameliye-i taarruziye suretinde bir tefsir-i sakîme uğratılmamasını tekmlil safvet-i kalbimle rica ederim.

Bu temenniyât-ı samimiye de ne bir “şovenlik” hiss u edâsı, ne bir “klerikallik” şemme ve ruhu vardır. Maksat, vatani layık olduğu menzil-i bülend-kemale îsâl için her çare-i meşrû ve mebrûru tetebbu ve iktihamdan ibarettir.

Bugün memleketin, Osmanlılığın melhuz, gayrimelhûz varta ve belayâdan masuniyeti, anâsır-ı İslamiye'nin tamamen yekdil ve yekvücut olmasına mütevakkıf ve müftekindir. Biz bu daire-i ittihatın anâsır-ı sâireyi hâric kılmak gibi menâfi-i vataniyeye münâfi bir arzu-yı garib ve nârevâyâ dildâde olacak kadar hakk u kadr-i nâşinâs değiliz. Hepimiz biliyoruz ki mübeccel vatanın terakki ve saadeti emrinde onlar da mühim, gayrikâbil-i istiğna birer unsur-ı müessirdirler. Şu kadar var ki Osmanlı Devleti'nin esas ve azim rüknünü Müslümanlar teşkil eylediklerinden aralarında akıl ve mantığın icap ettirdiği rabita-i hakikî-i vataniyeye rağmen tezebzüb-i efkâr u âmâl mevcut olması bina-yı hükümeti temelinden sarsacağı azade-i rey u gümandır. Binaenaleyh bu yüzden Gayrimüslim vatandaşlarımızın da menâfi, tâli-i ikbal u istikbali düçar-ı tağyir u inkisaf olacağından beyne'l-İslam bir ittihad-ı bariz u meveddetkârâne husulünü temine masruf olacak sa'y u gayreti ve fedakârlığı alkışlamak iktiza eder.

Medid bir devre-i nuhusetin tazyik-i istibdadı altında bin türlü mesâib-i kâhire-i ictimaiye ve siyasiye ile harab olan anâsır-ı İslamiye değil garba, Gayrimüslim vatandaşlarımıza nisbetle bile maarifte, ticarete, sanayide pek dîn bulduklarını itiraf ve teslim eylemek lazım gelir. Biz serâpâ bir hummâ-yı cehl u fakr, bir sefalet-i ateşin-i ictimaiye içinde çırpınıyoruz. Böyle avâmil-i medeniyenin tekmlil safahatında bir hiçi-i vicdan-sûz içinde galtân olan bir heyet-i muazzama arasında bir de her türlü belâyâ ve âfâta karşı duracak bir rişte-i irtibat, bir vahdet-i fikriye ve hissiye bulunmazsa artık böyle bir yığından, bir cemiyet-i müzebzebeden ne ümit ve hayır intizar olunabilir?

Fi'l-hakika bugün biz, her tarafta kemal-i teessürle mesmû ve meşhûdumuz olan bir sürü mütebâyin ve makdûh âmâl-i hevaperestâne ve hodkâmâneye tevdi-i nefis eylemekten feragat etmezsek, hakk u hakikate, bizden ümit ve şifa bekleyen vatana karşı vicdanımızın feryad-ı isyanına rağmen gözlerimizi yumarsak, erbâb-ı hamiyetin çıkardıkları sada-yı hakka kulaklarımızı tıkarsak bu sarsar-ı itiyadât u ihtilafât, bu lakaydî-i nefret-engiz sebebiyle sahne-i vatanda maazallah berbad-ı mahûf felaketin patlaması mümkündür.

Biz bir heva-yı siyah-ı muzik içinde nefes aldirmayan, gözlerimize hakikate karşı birer dâ-yı kesîf u elîm çeken itiyadât-ı bâtıla-i kadimeden silkinmek, bir huzur-ı ictimainin nimet-senc-i refahı olmak ve muvacehe-i âleme zinde, pür-vakar bir nâsiye-i bülend-şebâb ve şevket ile çıkabilmek için her türlü nifak u şikâktan, alâik-i zelileden tecrid-i kalb u vicdan eyleyerek teyid-i hubb u muvalât u ittihad eylemekliğimiz lazımdır.

Bir milletin mücadelât-ı hayatiyede temin-i galebe ve muvaffakiyât edebilmesi efradının bî-sûd kesretiyle değil, asabiyet-i ahlakiye ve vataniyesiyle, hissiyât-ı âliye-i insaniyeye meftûn ve perestişkâr olmasıyla, bir ittihad-ı ulvî-i müheykel, bir huzme-i lem‘adâr-ı uhuvvet vücuda getirmesiyle mümkündür. Za‘fa, akâmet-i hayatiyeye dûçar olan her mevcut mutlak mahkum-ı memâttır. Bu kanun-ı tabiatı tağyir edecek hiçbir kuvvet yoktur. Tabiatta hâkim-i yegâne kuvvettir. Zayıf kavînin pençe-i âhenini altında bir hayat-ı cahîmin enfâs-ı madûde-i bî-rengini ikmal ve itmamdan sonra muzlim ve ebedî bir uçurumun gavy-ı duzahîsine sukût edecektir.

Binaenaleyh kuvvetli olmak, bir şevket-i milliyenin mazhar-ı debdebe-i şan u şerefi olmak için İslamların Furkan-ı hakimin irade-i sübhaniyesine kemal-i mutavaatla bir daire-i uhuvvet u ittihad dâhilinde yaşamaları ve bu sûretle bir gaye-i sermedî-i müştereke doğru ayn-ı menbâdan nasîbe-i mukadderâtını ahz u imtisâs eyleyerek yürümelere vacibât-ı diniye ve vataniyedendir.

Ve bunun için bî-nihaye bir hüsn-i niyet ve azm-i meram ile sarf-ı mesaî ve makderet eylemek lazımdır.

Biz lâ-yemût ve lâ-yüfnâ bir hiss-i uhuvvet u ittihad ile anâsır-ı İslamiye arasında bir hareket-i intibahiye vücuda getirerek muhîtât-ı İslamiye’yi ihata ve tazyik eden kâbus-ı cehalet ve ataleti tedricen ref eyledikçe ara sıra ruhlarımızı bir ebr-i elem ve ızdırab ile kaplayan endişe ve heyecanlardan eser kalmayacak ve vatanın mukadderât-ı müstakbelesi temin edilmiş olacaktır. Evet biz el ele vererek insanlığımızı vatanımızı i‘lâ ve tarsîn için hırz-ı can eyledikçe, biz bir bîdarî-i zindegânî içinde istikmâl-i kemalât ve fezâil-i insaniyeye masrufî-i cehd u ikdam ettikçe bizim za‘f u meskenetimizden istifade için senelerden beri memleketimizi acılar, felaketler, kanlar içinde müstağrak ederek milletin mukadderatıyla oynayan hülya-perverler, mefsedet-pîşeler, perde-bîrunlar hısn-ı hasîn-i uhuvvet u ittihadımız karşısında ümitlerinin ne kadar vâhî ve bî-sûd olduğunu derk u teyakkun ederek ricate mecbur olacaklardır.

Müslümanlar arasında lâ-yezâl ve samimî bir uhuvvet u ittihad tesis eylemek, bundaki makâsîd ve meânî-i insaniyeyi kalb-i ümmete nakş edebilmek vazife-i mukaddesi cümleden evvel “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye”ye terettüb ve teveccüh eder.

Gerçi mübarek vatan ve milletimizi bir varta-i mühlükeden, mahv [ve] inkırazdan tahlîs eyleyen “İttihat ve Terakki Cemiyet-i Muhteremesi” şâyân-ı takdir ve takdis bir faaliyet-i ulvî-i vatan-perverâne ile sarf-ı mesaî eylediği kemal-i minnet u şükran ile manzûr u meşhûdumuz oluyorsa da vezâif-i vatan-perverâneleri daha umumî ve bütün millet-i Osmaniye’ye şâmil olduğu için bu ümniye-i mutena-behânın daha ciddî ve serî saha-ârâ-yı husul olmasına bezli makderet eylemek bî-şüphe “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye”ye ait bir vazife-i nazîfedir. Esasen kuvve-i maneviye ve ilmiyeleri sebebiyle ulema-yı muhtereme-i diniyenin Müslümanlar üzerinde azim ve nâfiz tesirât-ı mühimme-i müstahseneleri mevcut bulunduğundan cehl u istibdad yüzünden az çok beynlerindeki rişte-i irtibat-ı uhuvvet çözülmüş, kırılmış olan unsur-ı İslam’ı tarik-i salâh u necâta sevk edecekleri âzade-i şekk u irtiyâbdır.

Kuvve-i teşebbüsiyeden mahrum, menâfi-i hakikiyesini idrakden aciz, bir cehl u nâdanî-i amîk içinde pûyan olan bir halk için bir sâik-i pak u rahîm, bir yed-i şefik ve rehakâr lazımdır

ki üzerlerinden onları bir amâ-yı müellime mahkum kılan cehalet zulmetlerini ref edebilsin, ve o zavallılara şümûs-ı insaniyet ve hakâyıkı irâe eyleyerek sefalet-i fikriye ve ictimaiyelerine nihayet verebilsin.

Cenab-ı Vâhibu'l-atâyâ insanlara ilm u irfanı, fazl u zekâyı benî nev'ine hizmet etmek, onların seviye-i fikriye ve şerâit-i hayatiyelerini tenvir u tanzim eylemek hikmet-i ilahiyesiyle bahş u ihsan eyler. Binaenaleyh Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin uhdesine mütehattim ve mevdû olan bu vazife-i giran-behâ-yı diniye ve insaniyeyi hakkıyla ifa eyleyerek mukaddes vatana hidemât-ı ciddiyede bulunmak için şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daha faâlâne ve İlahî bir hüsn-i niyetle bezl-i mesaî ve makderet eylemesi iktiza eder.

O halde bir taraftan "İttihat ve Terakki" cemiyet-i muhteremesinin mesaî-i cezîle-i vatan-perverânesi, diğer taraftan "Cemiyet-i Muazzeze-i İlmiye"nin irşadât-ı Hüda-pesendânesiyle hem unsur-ı İslam arasında ve hem anâsır-ı sâire ile Müslümanlar beyninde bir hiss-i âmiş ve muvâneset, bir vifâk u ittihad-ı tâm tesis ve temin edilerek esbâb-ı terakki ve teâlîmizi ikmal ve istikmal eylemiş oluruz.

Elhâsıl vatanın istikbalî anâsır-ı İslamiye'nin uhuvvet ve ittihadındadır.

"Ud'u ilâ sebîl ve câdilhum el-âyetü"⁶⁰

Kavala müderrislerinden

Hoca Behçet

3. Maarif-i İslamiye⁶¹

Kavala, 20 Eylül 1325

"Tahsil-i ilm u marifet her müslim ve müslimeye farzdır". –Hadis-

Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye'ye her bâr temessük eylemeyi bâis-i necât u mefharet bilen ve bunu müteaddid âsâr u delâil-i mebrûresiyle ızhar u isbat eden Genç Türkler tarafından vatanımızda Abdülhamid'in idare-i keyfiye-i zâlimânesi yerine Furkan-ı mübinin emr u irade buyurduğu meşrutiyet-i idare ikâme olununcaya kadar asırlardan beri selefden halefe intikal eden bir miras-ı muzlim-i fikrî, bir itiyad-ı anîf-i cehl ile kendimizi hukuk-ı siyasiye nokta-i nazarından millet-i hâkime add u telakkiye maddeten ve mânen istînâs peydâ eylemiş olduğumuzdan bu beliyeye-i infirad, bu hata-yı azîm-i siyasî, bu mugayir-i şeriat u adalet harekâtımız sebebiyle dūçar olduğumuz gavâil u mesâib-i dâhiliye ve hâriciyeden lazımı vechile mütenebbih olmayarak vatanın müdafaa-i hakk u istiklali için iktiza eden sa'y u ictihad-ı daimiye bedel, her gūnâ esbâb-ı refah u rehâyı ebvâb-ı hükümetten bekleyerek bir hayat-ı âtıl içinde galten oluyorduk.

Efrâd-ı milletin bin merâret, bin âh-ı vicdan-sûz ile vücuda getirerek, dışından tırnağından artırarak hükümete verdiği vergiler, sarayın, bir sürü sanâdîd-i istibdadın keyf u sefahatini ikmal u temdid, bir sürü peygûle-nişin-i rehâvet olanların bî-insaf midelerini doldurabilmek

60 "(Resulüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et" (Nahl, 125).

61 *Tanin*, 29 Ramazan 1327 / 14 Teşrinievvel 1909, 1-2.

uğrunda sarf u istihlâk edilirdi. Vatanın ıslah-ı nevakısâtı, istikmâl-i teâlî ve terakkiyatı emrinde hiçbir teşebbüs-i zâtî ihtiyar etmez, miskin ve nankör bir hayatın atalet ve lâkaydî-i dūrâdurdu içinde imrâr-ı evkât eylerdik.

Bu yaşayış, bu tarz-ı idâme-i hayat bütün mâye-i faaliyet-i milliyemizi kal' eyliyor, ve bu nisbette idare-i sâbıkanın işihâ ve ihtirasât-ı müstebiddânesini, tekml melûn arzularını büsbütün kudurtuyordu. O kadar ki milletin usare-i musaffâ-yı faaliyetini kanlı dışleriyle emen, cevher-i garrâ-yı kâbiliyatını söndüren Abdülhamid'in zâlim ve mecnunâne bir iradesi artık üzerimizde en mahûf ve meşum bir yıldırım kuvvet ve tesirini hâizdi.

Müstedrekât-ı fikriyede en ser-fıraz geçinenlerden en tabaka-i pestiye kadar her ferd iğrenç bir riya ve temellukla istifâza-i zevk u hayat edebilmek için sarayın ve hükümetin hûnin ve nâledâr kapılarından içeriye hulûl ve intisaba mütehâlik ve müterakkıb idi. Bütün tefekkürât u tahayyülâtımıza, âmâl u tasavvurâtımıza bu iki maktel, bu iki meşîme-i seyyiât u cinayât hâkim idi. Artık gaye-i insanî, endişe-i namus ve âti bir şekl-i efsaneye tekallub etmiş, ahlak ve râbit[a]-i diniye tefessühe başlamıştı.

“İnnellâhe lâ yugayyiru ... âyet”⁶²

Fakat bugün vatanımız ahkâm-ı şer'-i şerife tebean meşrutiyetle idare olunmakta bulunduğundan ve ikmal-i namus ve insaniyetimiz için bundan başka bir çâre-i kavim u hakikî de olmadığından eski ahvâl-i vicdan-güdazın devamı bir emr-i müstahil ve katiyen merdûd ve menfûrumuzdur.

Hükümet-i meşrûa-i meşrutamızın rehber ve düstur-ı icraât ve harekâtı müsavat ve hakk-ı adalet olduğundan bilâ-tefrik-i cins u mezheb millet-i Osmaniyeye'yi teşkil eden anâsıra seyyânen icra-yı muamele eyleyeceği, cümlesini ayn-ı hüsn-i şefkat u adalet, ayn-ı sahâbet-i pederâne ile tesâhüb ve himaye edeceği muhakkak ve bî-iştibâh olmakla artık devâir-i hükümetin bize me'kel olmayacağı, varidât-ı milleti istediğimiz gibi kendi hesabımıza tasarruf edemeyeceğimiz bedih ve âşikârdır.

“Zemin u âsuman adaletle kâim ve dâimdir ... hadis”.

“Kendinize arzu ettiğiniz şeyi kardeşlerinize, vatandaşlarınıza da arzu etmekle imanın kemalini ihrâz etmiş olursunuz ... hadis”.

Binâenaleyh anâsır-ı Hristiyaniyeye'nin, idare-i sabıkadan ve hatta edvâr-ı mâziyeden hiçbir muavenet ve teşvikât ve müzaherât-ı samimiyyeye mazhar olmadan beka ve teâlî-i mevcudiyetleri için tesisine cehd u ikdam ettikleri ve tekemmül ve tevsî-i muvaffakiyâtına himmet sarfından bir dem fâriğ olmadıkları cemaatler gibi bizde de intibah u terakki-i millet için taraf taraf teavün cemiyetleri ve sandıklarının vücuda getirilmesi şâyân-ı ehemmiyet mevâddan ve hatta ferâiz-i diniyendendir.

62 “Şüphesiz ki bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez” (Ra'd, 11).

“Ve teavenû ... ayet”⁶³

“Yed-i kudret u müzaheret-i İlahî cemaatle beraberdir. Tefrikaya düşen her feyzden mahrumdur. İzmihlal tefrikadadır ... hadis”.

Vatanperverlik hasâil-i âliye-i insaniyenin en güzidesindedir. Bu haslet-i mümtaze ile tahliye-i kalb u vicdan etmiş olanlar vatanlarının esbâb-ı reha ve terakkisine çâre-cü olurlar.

Bu cihetle her yerde Müslümanlar çözülmesi ‘adîmu’l-imbân, mümteniü’t-tegayyur bir râbıta-i hakikiye-i diniye ve vataniye ile biraraya gelirler. Akd-i uhuvvet ve ittihad-ı âmâl ederek teavün cemiyetleri ve sandıkları tesis ve teşkil ederler, icabât-ı hal u zaman her şeyi hükümetten beklemeyerek terakki için lazım gelen esbâb u vesâiti kendiliklerinden ikmal u istikmale sarf-ı makderet eylerlerse, devr-i medfûun bî-nihaye mezâlim ve cinayât ile öldürmek istediği ve heman heman muvaffak olduğu fikr-i teşebbüs canlanmış, faaliyet-i ictimaiye başlamış demektir.

Esasen en büyük, fakat en korkunç kusurumuz, noksanımız kuvve-i teşebbüsüyeden mahrumiyetimizdir, şimdiki kadar kendiliğimizden bir şey meydana getirmeye alışmadığımız, kanun-ı hayatın en zorlu desâtîrini nefsimize tatbik etmediğimiz, terbiye-i ictimaiye ve medeniyemiz hiç menzilesinde bulunduğu için ihtimal ki birinci hatvede bazı mevânî‘a tesadûf edilmesi mümkündür. Lakin hüsn-i niyet ve lâ-yüfnâ bir azm-i meram karşısında hiçbir hâil yoktur ki çehre-i meşûmunu göstermekte ilelebed sebât edebilsin.

Şâyân-ı dikkat u ibret ahvâldendir ki ağniya-yı Hristiyanıye gerek hayatlarında, gerek terk-i hayat ederlerken servetlerinin kısım-ı a‘zamını kendi millet u cemaatlerinin umûr u müessesât-ı hayriyelerine kemal-i uluvv-i cenab ile terk u teberru eylemeyi bir vazife-i insaniye, bir şeref u asalet telakki eyledikleri halde maatteessüf zenginlerimizin, eşrafımızın bir kısmı din u vatan için nâçiz bir fedakârlık bile ihtiyarına katlanamıyorlar.

“Emvâlinizin en hayırlısı hayrât u hasenâta, hemdin ve hemcinsinizin saadet u selametine masrûf olanıdır... ayet”⁶⁴

Anâsır-ı Hristiyanıye’nin şehirlerinden köylere kadar binlerce liralara sarfıyla, azim fedakârlıklar, nâmütenahî himemât-ı milliyet-perverâne ile vücuda getirilmiş muntazam mektepleri, müessesât-ı hayriye-i milliyeleri pîş-i enzâr-ı gıpta ve istihsanımızda tecelli ederken böyle mebânî-i âliye-i milliyeye ve insaniyeden mahrumiyet nasıl olur da vicdanımızı sızlatmaz? Bu acı zehr-âlûd hakâyık bize lazım gelen aşk-ı vatan ve insaniyeti nefh edecek kuvvettedir.

Filhakika artık hükümetten yaşamak usulünün bittiğini, hakk u vazife-i insaniyeye mugayir bir tarz-ı nâmeşru ile idame-i hayat u kuvâ edebilmek ihtimalinin mümkün olamayacağını cümleten bilmeliyiz. Hür bir heyet-i ictimaiyede her ferdin tâlii kendi elinde olmalıdır.

Terakki için teşebbüs lazımdır. Bir kere bu, bünye-i millete telkîh edildi mi, bir kere teşebbüsün kuvve-i sâhirânesi takdir edildi mi âlem-i medeniyette parlak merhaleler kat edeceğimize şüphe yoktur. Ve bu sûretle ileriye doğru atılacak her hatve bizi sâhil-i selamete takrîb edecektir.

63 “İyilik ve takva üzere yardımlaşım” (Maide, 2).

64 Sehven ayet olarak zikredilen bu metnin hadis ya da kelim-ı kibar olması muhtemeldir.

Artık bizim için her gün gayrikâbil-i ihmal hakâyık-ı hayatiyeyi muhtevidir. Evet her gün düşünülecek birer hakikattir.

Bu vatanın sinesinde henüz yed-i beşer temas etmemiş ne kadar hazâin u defâin-i kıymetdâr vardır ki bizim sa'y-i müteşebbisânemize muntazırdır. Bu vatan, ki âğuş-ı semâhat u ulviyette asırlarca cihana hâkim, ferman-fermâ-yı âlem milel u akvâm besleyip büyüt müştür.

Teşebbüsten mahrum, âtil ve âkim bir heyet-i ictimaiyede terakkiyât-ı beşeriye nâmına bir şey vücud bulamaz. Asabiyet ve ahlak-ı milliyet bir dereke-yi pestiye iner; ve nihayet bu fetret-i ahlakiye ve ictimaiye yüzünden müterakkab fırsat olan kâhir eller tarafından sima-yı vatana bir damga-yı ebedî-i izmihlalin indirilmesi bir emr-i müteassir değildir. Tarih-i İslam bu bâbda ne kadar vicdan-sûz hakâyıkı pîş-i ibret u intibahımıza arz ediyor.

Filhakika ziya-yı medeniyetin mazhar-ı inkişafı olamayan yerlerde efkâr u hissiyât-ı âliye-i insaniye yaşayamaz. Vâlid-i medeniyet olan bu hasâil-i mümtazeden mahrum olan bir vatan u millet de bekâ bulamaz.

O halde maarif-i İslamiye'nin terakkisi, nimet-i maarif u medeniyetten tekmil kardeşlerimizin nasibedâr olması, elhâsıl hayat-ı ictimaiye-i İslamiye'de bir devre-i itilâ ve küşâyış vücuda getirilmesi için fevkalade gayretler sarfıyla ciddî ve muntazam mektepler küşad eylemeli; evlatlarımızın hayalî değil, asr-ı hâzır-ı medeniyete muvafık bir sûrette terbiye-i fikriye ve ahlakiye ve medeniyesine sa'y etmeliyiz. İstikbalin şân u şereflerini, Osmanlılığın eski devre-i ihtişam u azametini doğuracak; evet dinimizi, insanlığımızı i'lâ, vatanımızın kudret-i müstakbelesini istikmal ve temin edecek yalnız mektepler, ibtidâî mektepleri, köy mektepleridir. Hiç şüphe yok ki istibdadın kal'a-i vatanda açtığı müellim gedikler, birkaç asırlık bir hezimet-i siyasiyenin sine-i vatanda oyduğu can-şikâf sakbeler bu mekteplerin tesirât-ı feyyâzanesiyle kapanacaktır.

Kemal-i ciddiyet u teessürle itirafa mecburuz ki medeniyet âlemindeki mevkimiz dün, adeta hiç menzilesindedir. Eski ve yeni dünyalar halkı: akvâm-ı fâzıla-i garbiye her şube-i ilm u fende, hiref u sanatta, iktisat ve ticarete bedâlar, harikalar icad u ihtirâ ederek vâsıl-ı ser-menzil-i kemalât olmuşlardır.

Onlar, Afrika'nın rîgistan-ı bî-pâyanında; Amerika'nın muhayyiru'l-ukûl vadilerinde, Asya'nın havârik-nümâ beyâbanlarında; Okyanusya'nın vahşet-engiz sahalarında mütemekkin beşeriyet-i gayrimütemeddinede takrir u talim-i kemalât-ı insaniye ederlerken bizim her türlü ihtiyacât u levâzımât-ı zarurî-i medeniyeden mahrum köhne ve esef-engiz mekteplerimizde henüz bir terbiye-i ibtidaiye-i sâlime görmüş çocuklarımız yoktur.

Onlar, fennin tesirât-ı i'câzkârânesiyle fezâ-yı muhîtâtta "airuplan"lar⁶⁵, diriğibl"larla⁶⁶ şehper-küşâ-yı itilâ olurlarken biz şu saha-i gabrâ-yı mezelleten bir karış yükselecek bir cenahpâre-i marifetten .. onlar, ilmin nefehât-ı füsunkârıyla âlem-i semavâtın şümûs u nücûmunu mestâne seyr u temaşa ederlerken biz henüz bir adese-i nâciz-i ilm u irfandan .. onlar, sanatın

65 Airplane: uçak

66 Dirigible: zeplin

tecelliyât-ı sâhirânesiyle zîr-i zeminde, ka'r-ı nâyâb-ı deryada, aktâr-ı vesî-i cihanda icad-ı bedâyi ve havârik ederlerken biz o mecmua-i nefise-i kemalâtın henüz rüyet u tasavvurundan bile mahrumuz!

Onların veleh-resân-ı ukûl ibdaât-ı lâ-yetenahî-i medeniyeleri, elektrikleri, telsiz telgrafları, lâ-yüad dârussinâaları, müessesât-ı nâfia ve ictimaiyeleri, bedâyi-nümün beldeleri, mamureleri, binlerce muazzam mevâkibi, karyelere varıncaya kadar binlerce kilometrelik hayret-fezâ şimendiferleri.. dâhileri, âlimleri, mütefennin ve mütebahhirleri, milyonları, milyarları, her türlü havârik-ı ilmiye ve fenniye ile mücehhez ve bevârik-feşân orduları, donanmaları; seyyar kaleleri varken bizim harabelerden, harebezârlardan baştan başa sefalet ve yoksulluktan başka hiçbir şeyimiz yoktur.

“Hel yestevî... ayet”⁶⁷

Binaenaleyh bu seviye-i medeniyeye erişmek, kavîlerin pençe-i elim-i sayyâdânesinde maazallah bir gün bir şikâr olmamak heyet-i ictimaiye-i milel arasında bir mevki-i mümtez ve bülend ihrâz ederek temin-i bekâ-yı mevcudiyet eyleyebilmek için her türlü hodbinliklerden, nizâ ve ihtilafdan, münâferet ve ataletten berî olarak milletin seviye-i irfanını yükseltmek çarelerine teşebbüs eylemeliyiz.

Mücadelât-ı hayatiyede muzaffer olmak için garbın şaşaa-i medeniyetinden iktibas-ı envâr-ı ilm u marifet etmek; meâsir-i insaniye nâmına ne kadar meşrû ve nezih ve makbul avâmil u âsâr-ı medeniyeleri varsa onları ahz u taklid, nakl u imtisâs eylemek zarurî ve muktezîdir.

“Hikmet, yani saadet-i beşeriyeyi müstelzim olan ilm u marifet müminin gâib olmuş malıdır; nerede bulursa ahz eder... ayet”⁶⁸

Evet, bu asırda fevz u zafer; hayatın zorluklarıyla pençeleşmek, mübarezât-ı hayatiyede mağlub olmamak için kuvve-i teşebbüseye mâlik, metin ve azimkâr, müttehid ve vatanperver olan milletlere aittir. Bir milletin mukadderât-ı âtiyesi tarik-i ilm u fende, sanat ve ticarette oynayacağı rollere bağlıdır. Bu saha-i ictihad u mücadelede bir hatve-i terakki fazla atan millet daima gâlib ve silm-i refî-i medeniyette kemal-i şan u şerefle ser-firâz olacaktır.

Marifetli ve zengin milletin vücudu zırhlı, yumruğu kuvvetli, hakkı hakttır. Hak ve saadet zayıflar için birer efsane-i müebbeddir!

Bugün milel-i mütemeddine zarurî bir harb-i daimî-i hurûşân içinde bulunuyor. Öyle bir harb ki süngüleri, topları, zırhları tek mil malzemesi fen, ilim, ticarettir. Binaenaleyh bu ma'reke-i mehîbde mağlub olmamak, safdan hâric kalarak bir ‘adem-âbâd-ı felaket ve nisyanı yuvarlanmamak için maarif-i İslamiye'nin tamîm ve terakkisine hırz-ı can eylemeliyiz.

Kavala müderrislerinden

Hoca Behçet

67 “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9).

68 Sehven ayet olarak zikredilen bu metnin hadis olarak rivayet edildiğini biliyoruz.

4. Din ve İntibah-ı İslam⁶⁹

Cehl u istibdadın âfak-ı fesîh-i İslamiye'ye katre katre akıttığı sümûm-ı zulm ü sefaletle faaliyet-i medeniyesi meyyâl-i inhitât olan hey'ât-ı ictimaiye-i İslamiye'de bir teceddüd ve inkılab-ı manevî ve ahlakî, bir hareket-i ilmiye ve siyasiye vücuda getirerek asırlardan beri bir sürü müessirât-ı elimenin seylâb-ı vicdan-sûz tazyikâtı altında iki büklüm, bî-huzur olan mukaddes vatana ve bu sebeple mukadderât-ı âtiyesi âl-i Osman'ın hayat ve azamet-i istikbaline nâkâbil-i infisâm bir râbıta-i muazzeze-i maneviye ile merbut olan âlem-i İslam'a bir hayat-ı ter u taze, bir mevcudiyet-i muazzama-i siyasiye bahş eyleyebilmek için bütün teşebbüsât-ı ciddiye-i maddiyemizle beraber her dem dinin tesirât-ı ulvî-i feyz-barından istiâne ve istifâza eylemek, tekmil amelîye-i ictimaiyemize bir kuvve-i kudsiye-i maneviyeyi ikâme ve tatbîke itina etmek ihmal u teseyyübü imkân hâricinde olan mu'dilât-ı umûrdandır.

“Ey ehl-i iman, selamet-i hali temin eden İslam'a kâffeten tevessül eyleyiniz... sûre-i Bakara”⁷⁰

Tabiat-ı esasiye-i beşeriye üzerinde din kadar icra-yı tesir u faaliyet eden bir unsur-ı mühim tasavvur edilemez. Dinin bahş eylediği saadet-i maddiye ve maneviyeyi ne kavânîn-i ictimaiye, ne desâtîr-i hikemiye ve felsefiye temin edebilmiştir. İnsanların kemal-i elem u ızdırıp ile geçirdikleri tahavvûlât u inkılabât-ı ictimaiye ve siyasiyeyi tedkik u tettebbu edenlerce mu'tekadât-ı diniyenin hayat-ı akvâm üzerinde nasıl bir âmil-i müessir olduğu bütün ulviyetiyle tezahür eder.

Fi'l-hakika beşeriyetin edvâr-ı ibtidaiye-i tekemmüliyesinden beri dinin, itikadât-ı maneviyenin tevlîd eylediği ahlakî, ictimaî, siyasî hadisât-ı amîka-i azîme hakkında tarih, marufât-ı felsefiye ve ictimaiye pîş-i tefehhus ve idrakımıza o kadar müteakip cezîl u hazîn, o kadar hakâyık-ı mantıkiye, o kadar vesâik-i ananedâr arz ediyor ki tekâmül-i ahlak ve âdât-ı akvâm, takallübât-ı mühimme-i ictimaiyenin efkâr u hissiyât-ı beşeriye üzerinde pek nâfiz ve seyyâl izleri iyânen müşahede olunuyor. Beşerin bünye-i dimağîye ve emzice-i maneviyesini, tekmil ef'âl u harekât-ı hayatiye ve ictimaiyesini zabt u idare eden avâmil-i ictimaiyenin en mühim ve müessir unsuru dindir. Denilebilir ki din, bir ihtiyaç, bir muharrik ve nâzım-ı hayattır.

Dinin tesirât-ı kudsiyesinden istifâzaya rûy-ı iltifat göstermek istemiyenler, ve bunu asr-ı hâzır medeniyetine göre bir “hareket-i ric'îye” suretinde telakki eylemek fikrinde olanlar son asrın tarih-i siyasî ve ictimaiyesini nazar-ı tedkikten geçirmek zahmetini ihtiyar buyursunlar.

Kanun-ı tefriki kabul etmekle “laik” bir idare ilan eden Fransa'nın, a'sâr-dîde ananât-ı diniyenin ruh-ı millet üzerinde bıraktığı kuvvetli izlere, altmış bin nâkusun âfâk-ı memleketi kaplayan velvele-i amîk-i ruhaniyetine lâkayd kalmasını, hükümetin bu suretle nâ-be-mevsim tarz-ı hareketiyle bir vaziyet-i müşkile kesb etmesini en büyük muharrirler tenkid u muâhazeden men-i nefis edemiyorlar. Mamafih siyaset-i dâhiliyesini böyle bir mecrâyâ doğru sevk eden hükümet, şarkta menâfi-i iktisadiye ve siyasiyesini temin u idâme için her türlü vesâite müracaatla Katolikliğin himayesini yed-i inhisarında tutuyor.

69 Tanin, 23 Zilkade 1327 / 6 Kanunievvel 1909, 1-2.

70 Bakara, 208.

“Kanosaya⁷¹ gitmem!” diyen Bismark, Rayhştag’da⁷² nihayet Katolik fırkasının asa-yı mütehekkimânesine karşı bir nâçarî-i acz içinde boynunu eğiyor. Bugün Alman imparatorluğu Katolikliğin nüfuz-ı manevîsinden pek çok istifadeler temin ediyor. Avusturya ise serâpâ Katolikliğin hiss u nüfuzuyla meşbûdur.

Her devlet hududu hâricinde siyaset-i hâriciye ve iktisadiyesine bir müttekâ, bir nokta-i istinad bulabilmek için lisan ve edyândan istifadeye hasr-ı emel eylediği halde dinden ve bahusus üç yüz milyonluk âlem-i İslam’ın makam-ı mukaddese-i hilafete olan merbutiyet-i müebbede-i manevîyesinden, Müslümanlar arasındaki bu ittihad-ı manevîden istifadeye sa’y u ihtimam eylemek ferâiz-i vataniyedir.

Ortodoksluk himayelerinin, makamât-ı mukaddese meselelerinin sahne-i vatanda oynadığı acı, müellim rolleri biz herkesten ziyade bilmeliyiz. Şimdiye kadar bizi mahv u inkırazdan kurtaran kısmen rekabet-i düveliye ise kısmen de saltanat ile hilafetin Osmanlı hükümdarlarında memzûc ve bütün âlem-i İslam’ın makarr-ı muhteşem-i hilafete müteveccih ve merbut bulunmasıdır.

Dini, her günâ mübarezât-ı umumiye-i ictimaiye ve terakkiyât-ı ilmiye ve fenniyeyle rağmen bunun mahiyet-i müstakille ve kudret-i azîmesini hiç görmek avâmil-i ictimaiyeden, bizim için on dört asırlık ananâtta, bir mazi-i anane-dâr-ı şân u şereften gaflet etmek demektir, ki dinin hâricinde görülecek işler, kurulmak istenen binalar, tekmil tasavvurât u âmâl-i müdebdebe-i muhayyile bir sarsar-ı ânî-i ihtilaf u nâhoşnudi ile hurd u hâş olacağı bî-iştibahtır ve bu sûretle saha-i teceddüd ve ıslahatta atılacak sakım ve çılgın bir hatve bizi insaniyetten hârice fırlatacaktır.

İhtimal ki garbın teşekkülât-ı muhîtiye ve ictimaiyesi mücadelât-ı elîme-i hayatiyesi, hûnin vesâik-i tarihiyesi dinin daire-i nüfuz u sirayetini tahdid için garblılara bazan şedîd ve emelkâr, bazan nevmîd ve pür-kesel bir hiss u iştiyak veriyor. Fakat bilmem ki dinin kuyûd-ı sâlime ve gayrisâlimesinden kurtulabilmek, bu merâhil u mesafât-ı memdüdeyi kemal-i muvaffakiyetle tay edebilmek için arkalarında daha kaç asır bırakmak lazım gelecektir.

Binaenaleyh şu hakâyık-ı vazıha-i hayatiyeyi der-pîş-i teemmül ve tefekkür eyleyerek terakkiyât-ı fikriyesi henüz hal-i rüşeymde bulunan, henüz ayılmak üzere bulunduğu bir nevm-i jengdâr-ı ataletin tekâzâ-yı rehâvet u betâeti içinde nîm mürde ve zinde bir halde yaşayan heyât-ı ictimaiye-i İslamiye’yi kemaliyle ikaz u tenbih, inkılab-ı ahîr-i ictimaiyemizi şekl u zâhirden ziyade esas u bâtına kalb u ircâ eylemek; etrafımızı kuşatan seyl-i mahûf-i rekabetten, kuvvet-i kalbimizde esen heva-yı cidâl-i siyasetten şecere-i muazzeze-i ümmeti masûn ve taht-ı

71 Canossa İtalya’nın kuzey bölgesinde yer alan bir yerleşim yeri. XI. yüzyılda Kutsal Roma İmparatoru IV. Heinrich ile Papa VII. Gregorius arasında kilise görevlilerini kimin atayacağı konusunda bir kavga yaşanmış, bunun üzerine aforoz edilen imparator pişmanlık duyarak Canossa Kalesi’nde papadan af dileyip acziyetini kabul etmişti. Sonradan Batı dillerinde “Kanosaya gitmek” tabiri “politik bir yenilgiden sonra veya daha kötü bir yenilgiden sakınmak amacıyla, taraflardan birinin kamuoyu önünde kendini küçük düşürmesi ve suçlarından ötürü af dilemesi” manasını kazanmıştır. Sayime Durmaz, “Yüksek Ortaçağ’da Papa-İmparator Çatışması: Kılıç ile Âsâ’nın Savaşı”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2010), 106-107.

72 Reichstag. 1884-1894 yılları arasında Berlin’de inşa edilen ve hem imparatorluk hem de cumhuriyet dönemlerinde meclis olarak kullanılan bina.

emniyette bulundurmak için katiyen bir vadi-i gaflet ve hata-âluda sapmayarak şeriatın min külli'l-vücûh bize bahş u temin eylediği fevâid u menâfi-i lâ-tuhsâ-yı maddiye ve maneviyeden vüsat-i imkân dâhilinde istifade eylemek vacibât-ı diniye ve vataniyedir.

“Benim hüdâma, yani kitap ve resule ittibâ eden dalalete ve şekâvete düşmez... Sure-i Taha”⁷³

On Temmuz’a kadar tac-ı haşmet u nahveti milletin fakr u mezelleti, cehl u taassubuyla perverişyab olan Abdülhamid’in ve etrâf u cevânibinde sedir-nişîn-i melanet u sefâhet olan birkaç huddâm-ı fertutun, birkaç seffâh u fettânın arzu-yı mütemerride-i müstebiddânesiyle ketm u ihfâ edilen ahkâm u evâmîr-i mukaddese-i şer’iyeyi, me’âliyât u hakâyık-ı diniyeyi bütün ruh ve mânasıyla ceste ceste pîş-i intibah-ı ümmete vaz eyleyerek tenevvürât u terakkiyât-ı fikriye ve medeniyemize bir üstüvar-ı âhenin çeken ebâtıl u itiyadât-ı sehife ve sakileden efkâr u ef’ide-i İslam’ı tenzîh u tathîr eylemek elzemdir.

“Hak ile batılı karıştırmayınız ve hakkı ketm etmeyiniz ... Sure-i Bakara”⁷⁴

Şimdiye kadar düçar olduğumuz hüsrân u haybetler, çektiğimiz mihnet u sefaletler şeriatın dekâik-i âliye-i ahlakiye ve ictimaiye ve siyasiyesine ‘adem-i ittilâ ve temessükten ileri gelmiştir. Artık hak ile batılı, ulviyet ile süfliyeti, nur ile zulmeti ızhâr edecek vakit geldi.

“Nâsın müktesebât-ı seyyieleri neticesi olarak karada denizde fesad zâhir oldu ve işledikleri fenalıkların bazı ukubâtını gördüler. Böylelikle belki meâsîden hasenâta ricat ederler ... Sure-i Rum”⁷⁵

Kavala

Müderriş Hoca Behcet

73 Taha, 123.

74 Bakara, 42.

75 Rum, 41.

